

ŽENE I MUZEJI
Čitanka o ženskom/rodnom nasljeđu

ŽENE I MUZEJI
Čitanka o ženskom/rodnom nasljeđu

Izdavač:
NVO NOVA Centar za feminističku kulturu - Podgorica

Urednica:
Nataša Nelević

Grafički dizajn i priprema:
Lidija Nelević

Štampa:
AP Print

Tiraž:
500

Publikacija je objavljena u okviru projekta „Žensko nasljeđe kao pokretač razvoja Crne Gore - Kakav Muzej žena nam treba?“, koji je u saradnji sa Nacionalnom komisijom za UNESCO i uz podršku UNESCO (Program participacije, 2016) realizovala NVO NOVA Centar za feminističku kulturu.

ŽENE I MUZEJI

Čitanka o ženskom/rodnom nasljeđu

NVO NOVA
Centar za feminističku
kulturu

Ovaj zbornik tekstova o ženskim muzejima, ženskoj istoriji i srodnim temama koje se odnose na savremene rodne pristupe istorijskom i kulturnom nasljeđu namijenjen je prvenstveno profesionalcima koji se bave nasljeđem (istoričari/ke, istoričari/ke umjetnosti, antropolozi/škinje, etnolozi/škinje itd) kojima ovi tekstovi mogu poslužiti kao podsticaj za preusmjeravanje pažnje na rodne pristupe nasljeđu i kao inspiracija za dalja teorijska i rodno orijentisana naučna istraživanja i za njihovu, prije svega muzeološku primjenu.

Preusmjeravanje pažnje na rodne pristupe nasljeđu višestruko je značajno u crnogorskom kulturnom kontekstu. Tokom posljednjih godina diskusija o njihovom značaju pokrenuta je kroz Inicijativu za osnivanje Muzeja žena u CrnojGori, koja je uspostavljena 2013. godine. Kroz aktivnosti koje su realizovane u okviru ove Inicijative više puta je istaknuto da je jedan od važnih preduslova za osnivanje te institucije u budućnosti – kao, uostalom, i za sve aktivnosti koje se u međuvremenu budu realizovale u okviru ove Inicijative ili izvan nje, a koje budu usmjerene na afirmisanje ženskih/rodnih heritoloških narativa – povećanje rodne senzitivnosti i znanja domaćih stručnjaka/kinja za nasljeđe o ovim pitanjima. Ovaj zbornik upravo ima tu namjeru – da probudi interesovanje za dalja istraživanja, teorijske nadgradnje i praktičan rad na orodnjavanju heritološkog diskursa.

Zbornik je štampan u okviru projekta „Žensko nasljeđe kao pokretač razvoja Crne Gore – Kakav Muzej žena nam treba?“ koji je, u saradnji sa Nacionalnom komisijom za UNESCO, a uz podršku UNESCO-a (Program participacije 2016) realizovala NVO NOVA Centar za feminističku kulturu.

Kvindemuseet/ Ženski muzej, Aarhus, Danska

Kratka istorija ženskih muzeja

Meral Akkent

Kako bih dala širi okvir, rezimiraću kratke ali produktivne istorije ženskih muzeja. Takav opšti pregled je nužan, ako ne i obavezan, kako bismo razumjeli snagu koja je pokrenula i mobilisala ženske muzeje, zahvaljujući kojoj su oni zauzeli istaknuto mjesto u oblasti kulture i muzeologije samo 40 godina nakon što je nastao termin „muzej žena“.

Alternativna opozicija

Kao što to istraživači ženske istorije stalno ističu, nedokumentovana prošlost je zaboravljena, izmijenjena i opovrgnuta. Muzeji žena su ustanovljeni da dokumentuju, učine vidljivom i objave žensku istoriju. Danas ovi muzeji nude alternativu pristrasnosti i nepotpunosti prezentacija tradicionalnih muzeja u oblasti istorije, umjetnosti i kulture, koje proizilaze iz njihovog rodnog sljepila, i guraju ih ka promjeni.

Žene su ovo traganje započele 60-tih godina prošlog vijeka, a u 80-tim su artikulisale posebne odlike muzeja kakve su namjeravale da stvore i počele da osnivaju muzeje u skladu sa svojim zamislilima. Danas postoji veliki broj različitih ženskih muzeja. Vještine koje su stekli razmjenjuju među sobom i ponose se zamahom koji su stvorili.

Muzeji žena su obično privatni muzeji sa statusom udruženja koje je ustanovila grupa hrabrih, istrajnih i kreativnih žena. One su hrabre jer su institucije sa kojima se ove žene bore utemeljeni, tradicionalni muzeji. One su istrajne jer svojim muzejima upravljaju uz impresivnu posvećenost i kroz dobrovoljni rad, posvećujući, pored svojih profesiji

onalnih života, svoje slobodno vrijeme muzeju. One su kreativne jer iznalaze načine da svoje vrijeme koriste ekonomično, organizuju istraživanja i realizuju izložbe i, iznad svega, da nađu sponzore da bi obezbijedile potrebna sredstva, što je najintenzivniji posao.

Ovi muzeji su razvili i iskoristili koncept „herstory“ koji žene predstavlja kao aktivne aktere, u prošlosti i danas. Osnovani su u metropolama, usred živog kulturnog života, ili u malim gradovima udaljenim od kulturnih atrakcija, ili u planinskim selima. Oblasti njihovog interesovanja i istraživanja su raznovrsne. Neki od njih primaju redovan i dovoljan budžet, dok drugi imaju neredovna i veoma ograničena sredstva.

Mnogi muzeji žena imaju svoj fizički prostor, ali je i mnogo onih koji ga nemaju. Neki muzeji žena imaju sopstvene zbirke, ali postoje i muzeji bez zbirke, koji organizuju samo privremene izložbe. Neki muzeji žena se radije opredjeljuju za virtuelnu platformu. Neki drugi muzeji žena djeluju na virtuelnoj platformi dok ne nađu fizički prostor. Ima i muzeja žena koji su se odrekli fizičkog prostora da bi postali virtuelni muzeji žena. Međunarodni muzej žena (IMOV)¹ je takav primjer.

Svojim postojanjem i radom, ženski muzeji su ukazali na nedostatke tradicionalnih muzeja. Pitanja koja su iznijeli otvorila su put neizbježnim promjenama u tradicionalnim muzejima i muzeologiji. Svojim djelom i hrabrim i novim gledanjem na istoriju, umjetnost, grad, nauku, ljude, koezistenciju i identitet – zahtijevali su i ponudili alternativu.

1 Muzej ženskog nasleđa je osnovan 1985. kao muzej sa fizičkim prostorom. Da bi proširio sferu uticaja i polje interesovanja, promijenio je koncept. U skladu sa opisom „mi smo internet muzej koji ukazuje na globalne promjene, ohrabruje globalni kolektivni pokret i uspostavlja transnacionalna partnerstva“, 2006. je postao virtuelni muzej pod imenom Međunarodni muzej žena (International Museum of Women - IMOW). Osmišljene su interaktivne izložbe kojima se svi zainteresovani ohrabruju da doprinesu i dobijen je istinski transnacionalni muzej. Za dalje informacije, vidi <http://exhibitions.globalfundforwomen.org/>. Prekidajući uporebu opisa „muzej žena“, ali ne prestajući da radi kao muzej žena, IMOW se 2014. spojio sa Global Fund for Women, koji podržava male projekte u ženskom pokretu.

Neodoljiva draž različitosti

Smatram da su u raspravi o pojavljivanju ženskih muzeja tri ideje vrijedne pažnje: potreba, nužnost i sloboda. Ovi muzeji su potrebni jer je feministički pokret 70-tih godina 20. vijeka popločao put za interdisciplinarno istraživanje u ženskim studijama. U tom plodnom okruženju, ideja o ženskim muzejima je procvjetala. Muzeji žena planirani su kao prostor gdje se mogu razmjenjivati rezultati interdisciplinarnih istraživanja i diskutovati sa širom publikom, i takvi su postali. Ovi muzeji su nužnost, jer su pitanja o kojima raspravljaju ženski muzeji razotkrili činjenicu da u tradicionalnim muzejima žene ne mogu naći prostor za sebe. Ovi muzeji su vezani za slobodu jer su nove vizije, kreativna energija i novi projekti do kojih je dovela dinamika ženskih pokreta otvorili široki put otkrivajući neodoljivu draž diverziteta u skoro svakom aspektu života, uključujući kulturu, umjetnost i nauku.

Globalna istorija ženskih muzeja koja je započela 60-tih godina prošloga vijeka nastavlja se i danas osnivanjem novih muzeja. Ipak, i dalje se postavljaju ista pitanja kao što su: zašto je muzej žena potreban?; hoće li muškarci moći da ga posjećuju?; hoće li samo žene biti prikazane u ovim muzejima? – pitanja koja rijetko ukazuju na stvarnu radoznalost, a češće odražavaju otpor, omalovažavanje ili ruganje. Iako mnogim ženskim muzejima rukovodi već druga ili treća generacija žena, predrasude sa kojima se one suočavaju su manje-više iste kao i one sa kojima su se sretale njihove osnivačice. S druge strane, alternativni pristup koji su ženski muzeji ponudili umjesto pristrasnih reprezentacija u tradicionalnim muzejima, njihov feministički metod i jezik koji koriste u muzejima – oduševio je i oduševljava i dalje mnoge žene i muškarce do te mjere da oni u muzeje ulaze kao posjetioци, a izlaze kao volonteri. Na ovaj način se pridobijaju novi volonteri koji nude svoju radnu snagu i podržavaju muzeje u svim njihovim akcijama.

Muzeji žena, različitih profila, velikog ili ograničenog

galerije slavnih ili spomen-kuće pionira. Ove žene, čija kritika nije uzeta za ozbiljno, stvorile su alternativnu Žensku galeriju slavnih ili Spomen kuću pionirki³. Ovakva aktivnost proistekla je iz potrebe da se napravi „korekcija“, to jest njihov glavni cilj nije bio da kritikuju sadržaj muzeja u cjelini. Hrabrost da se ospori autoritet tradicionalnih muzeja u pogledu sakupljanja, interpretiranja i prezentacije prošlosti tada još uvijek nije postojala. Taj autoritet je doveden u pitanje tek sa početkom pojavljivanja muzeja žena, a onda – promjena je bila neizbježna.

1980-te i dalje: neodoljiva radost diverziteta

U atmosferi intenzivnih feminističkih debata 80-tih godina 20. vijeka sadržina postojećih muzeja postala je tema propitivanja i diskusija zajedno sa drugim temama kao što su: umjetnost i žene, istorija i žene, nauka i žene itd. Pod uticajem ovih kritičkih studija, ženske grupe su sa kritike prešle na djelo i započele traganje za alternativnim muzejem koji bi ponudio promjenu. U deceniji od 1980. do 1990. godine osnovano je 15 ženskih muzeja u raznim zemljama⁴. Prvi muzej koji je nazvan „muzejem žena“ bio je *Frauenmuseum*⁵, koji je osnovan u Bonu 1981.

Danas, 2017. godine, u svijetu postoje 83 muzeja žena. Sem malog broja izuzetaka, većina ženskih muzeja su autonomne institucije. Imaju neredovne izvore finansiranja, kao što su donacije i finansijska podrška projektima ili programi podrške koje odobravaju nacionalne i međunarodne

3 Na primjer, Spomen kuća – muzej žena pionirki Miegunyah/ Pioneer Women's Memorial House Museum Miegunyah (Brizsbejn, Australija) osnovan 1967. prvi je te vrste. www.miegunyah.org. 1969, osnovana je Nacionalna ženska galerija slavnih National Women's Hall of Fame (Seneka Fols, Njujork, SAD). www.greatwomen.org.

4 Podjela po zemaljama u dekadi koju pominjem je sledeća: 1981: Njemačka; 1983: SAD; 1984: Danska, Njemačka Australija; 1985: 2x SAD, Vijetnam; 1986: 2x Njemačka, Italija; 1987: SAD, Holandija; 1988: Italija; 1990: Indija. Lista ženskih muzeja u svijetu po zemljama, hronološki i abecedni red može se naći na "Suggested Links" internet strani Muzeja žena Istanbula, istanbulkadinmuzesi.org/onerdigimiz-baglantilar

5 *Frauenmuseum* (Bon, Njemačka) www.frauenmuseum.textur.com

institucije. Održivost je postignuta zahvaljujući stručnosti i dobrovoljnom, ali ipak profesionalnom radu na temama od interesa, ali i zahvaljujući tome što imaju značajnu ulogu u kulturnom životu grada, sela ili regiona u kojem djeluju.

Ovaj kratki tekst ne može prikazati svo uzbuđenje procesa osnivanja, nevjerovatan radni tempo, intrigirajuće koncepte izložbi, napeto traženje sredstava i zahuktalu organizaciju izložbi u svim ženskim muzejima. Stoga ću se ograničiti na par muzeja koji imaju različite sadržine, metode i budžete, kako bih, koristeći se njihovim primjerima, prikazala četrdesetogodišnji period diversifikacije ženskih muzeja.

Iste godine kad je osnovan *Frauenmuseum* (1981), Vilhelmina Koul Holadej (*Wilhelmina Cole Holladay*) (*1922), kolekcionarka ženskih umjetničkih djela, koja je htjela da izloži „čuda koja žene stvaraju u umjetnosti“, otvorila je za posjetioce privatnu kolekciju u svojoj kući u Vašingtonu. Otvorila je muzej svojih snova 1983. godine, nakon što je kupila i renovirala zgradu od 78.810 m² u blizini Bijele kuće. Ovaj muzej, nazvan Nacionalni muzej žena u umjetnosti (NMWA)⁶, inaugurisan je izložbom „Američke umjetnice: 1830 – 1930“, čija je kustoskinja bila feministkinja i historičarka umjetnosti *Dr. Eleanor Tufts*⁷. Ovaj sjajni primjer koji se pojavio kao kometa nije se, nažalost, ponovio u historiji ženskih muzeja. Jer, u slučaju NMWA, svi preduslovi potrebni za muzej žena stekli su se u jednoj osobi: Vilhelmina Koul Holadej je, naime, bila sakupljačica umjetničkih djela čiji su autori bile žene, a u isto vrijeme posjedovala je senzitivnost za rodna pitanja, bogatstvo, velikodušnost i uvjerenje da se za feminističke zahtjeve moraju obezbijediti uslovi.

Da bi se pokazale ženske vještine u raznim granama umjetnosti, na ceremoniji otvaranja NMWA izvedena je

6 Nacionalni muzej žena u umjetnosti *National Museum of Women in the Arts*, NMWA (Vašington, D.C., SAD) www.nmwa.org

7 Za više informacija vidi: *Cole Holladay, Wilhelmina* (2008): *Sopstveni muzej (A Museum of Their Own)* Nacionalni muzej žena u umjetnosti, Njujork, NY.

Das Verborgene Museum/ Skriveni muzej, Berlin

posebna kompozicija⁸ *Ellen Taaffe Zwilich*. U međuvremenu, u Evropi, u Bonu, pojavila se grupa žena koje su naselile jedno skladište, koje je trebalo biti razrušeno da bi na tom mjestu bilo izgrađeno parkiralište, i počele kolektivno da renoviraju zgradu da bi u njoj osnovale muzej žena.

Drugi primjer je „*Das verborgene Museum*“ – Skriveni muzej, koji je osnovan u Berlinu 1986⁹. Grupa istoričarki umjetnosti koje su osnovale ovaj muzej sastavile su manifest u kojem su objasnile da je njihov cilj da sačuvaju od zaborava umjetnice koje su pod rizikom da budu zaboravljene zato što njihovi radovi leže u muzejskim depoima,

8 Kompozitorica *Zwilich*, prva žena dobitnica Pulicerove nagrade za muziku, komponovala je „Koncert za dva klavira i orkestar“ inspirisana sa pet slika iz muzejske kolekcije.

9 Das verborgene Museum (Berlin, Njemačka) www.dasverborgenemuseum.de. Zahvaljujući ovom muzeju, ponovo su otkrivene umjetnice kao što su *Gertrud Arndt, Dorothy Bohm, Ida Gerhardi, Martha Hegemann, Lily Hildebrand, Lotte Jacobo, Lotte Laserstein, Käthe Loewenthal, Else Lohmann, Marie Vassilieff, Hilde Westström* i *Yva*.

zanemareni i skriveni od očiju javnosti. Takođe su dodale da će muzeji poput ovog biti neophodni sve dok radovi „skrivenih“ umjetnica ne nađu mjesto u izložbenim prostorima muzeja. Ovaj Muzej, smješten na „skrivenoj adresi“, u skladu sa njegovim nazivom, to jest u skromnom i malom prostoru u prizemlju jedne zgrade, takođe sprovodi značajna istraživanja iz ženske istorije. On nema zbirku ni stalne postavke. U skladu sa svrhom osnivanja, sve njegove aktivnosti, kao što su arhivska istraživanja, organizovanje izložbi o ponovo otkrivenim umjetnicama i priprema tematskih publikacija – vode volonteri.

Iako njihov broj nije veliki, postoje muzeji koji su osnovani u okviru ženskih i/ili rodnih istraživačkih centara sa ciljem da omoguće interakciju teorije i prakse. Tako je Muzej žena/*Women's Museum* u Sudanu 1995. godine osnovao Ahfad ženski univerzitet/*Ahfad University for Women*¹⁰. Kineski Muzej ženske kulture/*Women's Culture Museum* osnovan je 2002. godine u okviru *Shaanxi Normal University*¹¹. Slično tome, MUSEA, muzej koji nudi virtualne izložbe „svim zainteresovanim“ za žensku istoriju osnovan je 2004. u Francuskoj *Angers University*. Takođe, ovaj muzej obezbjeđuje nastavna sredstva nastavnicima koji žele da u svojim istorijskim analizama obrate pažnju na rodnu ravnopravnost.

Muzej žena Dubai¹², prvi privatni muzej muzej žena u Ujedinjenim Arapskim Emiratima, otvoren je zahvaljujući ličnoj inicijativi profesorice *Rafia Obaid Ghubash* i njenoj imovini koja je omogućila realizaciju ovog projekta. Profesorica *Ghubash*, bivša šefica *Arabian Gulf University*, stručnjakinja je za žensko obrazovanje i psihijatrica koja pronosi neispričanu istoriju žena Ujedinjenih Arapskih Emirata.

10 Muzej žena (Omdurman, Sudan). Muzej nema veb-sajt. Za dalje informacije vidite www.ahfad.org/documentation_unit.html

11 Muzej ženske kulture/*Women's Culture Museum*, Changan Campus, *Shaanxi Normal University Xi'an* (Šanksi, Kina): <http://english.snnu.edu.cn/about-1493.html>

12 Muzej žena Dubai/*Women's Museum Dubai*, Dubai, Ujedinjeni arapski emirati: <http://womenmuseumuae.com/eng/>

Mnogo je pobjeda za slavlje, ali to nije dovoljno

Danas mnogi činioci utiču na to da se rodna politika mišenja u skladu sa politikom poštovanja ljudskih prava: kako unutar tako i izvan akademskog svijeta, ključna istraživanja se sprovode kroz rodni objektiv. O metodama praktične primjene tog istraživanja se raspravlja. Rade se projekti i pripremaju publikacije. Osim toga, nauka, umjetnost i kultura nude neograničene mogućnosti koje nas vode ka zamišljenoj promjeni rodne politike. Umjetničke grupe feminističkih aktivistkinja, kao što su *Guerrilla Girls*¹³, privlače pažnju akcijama kojima ukazuju na rodnu neravnopravnost u svijetu umjetnosti i zahtijevaju promjenu, ne samo na regionalnom ili nacionalnom, već i na međunarodnom nivou.

Ženski muzeji, koji su se pojavili kao rezultat promjena koje su inicirane ovim naporima i raspravama, utiču na savremenu rodnu politiku tako što otvaraju nova mjesta za diskusiju. Želim da skrenem pažnju na dva primjera promjena koje su prouzrokovali ovi faktori, među kojima je i djelovanje ženskih muzeja imalo svoju ulogu. Atribut „feministički“ je 2002. godine prvi put ušao u naziv neke državne institucije: Bruklinski muzej (*Brooklyn Museum*, Njujork), javni muzej u SAD, te godine je otvorio Centar za feminističku umjetnost Elizabet Sakler¹⁴/*Elizabeth Sackler Center for Feminist Art*. Uz to, virtualna arhiva feminističke umjetnosti je postala dostupna u okviru muzeja¹⁵.

Još jedan važan događaj je izložba pod nazivom „elles@Centrepompidou“, prikazana u Centru Pompidu u Parizu 2009. godine. Ovu izložbu, koja je prikazala djela žena umjetnica iz zbirke Nacionalnog muzeja savremene umjetnosti (*Musée national d'art moderne – MNAM*), organizovala je *Camille Morineau*, jedna od kustoskinja Centra Pompidu u to vrijeme. U brojnim intervjuima, *Morineau* je

13 *Guerrilla Girls* veb-sajt: www.guerrillagirls.com/chronology

14 Elizabeth A. Sackler Center for Feminist Art: www.brooklynmuseum.org/eascaf/feminist_art_base/index

15 *Elizabeth A. Sackler Center Feminist Art Base*: www.brooklynmuseum.org/eascaf/feminist_art_base/

ovu izložbu opisivala kao „osmišljenu reakciju“¹⁶. Osmišljena reakcija, kako je podvukla *Morineau*, bila je neophodna zato što su od 2.300 slika u Nacionalnoj galeriji (*National Gallery*) u Londonu samo četiri djela umjetnica i zato što u zbirci Muzeja u Orseju/*Musée d'Orsay* i pariskog Luvra/*Louvre Museum*, koji je najposjećeniji muzej u svijetu sa 35.000 slika u svojoj kolekciji, ima veliki broj ženskih aktova, ali nema nijedne slike koju je stvorila žena.

Sa završenim studijama istorije umjetnosti i ženskim studijama u Engleskoj, *Camille Morineau* je, nakon što je dobila mjesto kustoskinje u Centru Pompidu, najprije počela da povećava udio umjetničkih djela umjetnica u muzejskoj zbirci. Uspjela je da za četiri godine ovaj udio poveća na 17 odsto. To joj je omogućilo da organizuje izložbu „elles@Centrepompidou“ koja je obuhvatila 500 umjetničkih djela 200 žena umjetnica u 20. vijeku. U katalogu izložbe, koja je bila otvorena od 27. maja 2009. do 24. maja 2010. godine, *Morineau* je s pravom naglasila uspjeh ovog poduhvata kojim je „po prvi put u svijetu, muzej prikazao žensku stranu sopstvene kolekcije“¹⁷. Ona je takođe skretala pažnju na rodnu neravnopravnost u društvu upoređujući procenat umjetnica u zbirci (17 odsto) sa istom stopom zastupljenosti žena u Parlamentu Francuske 2009¹⁸.

Pogled unaprijed

Ženski muzeji se međusobno razlikuju prema svrsi osnivanja, sadržaju, ulogama i značaju koje imaju u svojim društvima. Međutim, svim muzejima je zajedničko da

16 Za intervjuu *Camille Morineau* vidi: www.taz.de/!5154590/ (pristupljeno 11. 10. 2009)

17 Vidi: www.art-magazin.de/kunst/7391-rtkl-ellescentrepompidou-paris-kuenstlerinnen-unter-sich

18 U istom intervjuu, *Morineau* je pomenula i svoje interesantno zapažanje tokom procesa pripreme izložbe. Skoro sve umjetnice koje su učestvovala u izložbi oklijevale su kada čuju termin „ženska izložba“. Jedino nakon što bi *Camille Morineau* objasnila svrhu izložbe da se „žena umjetnica locira u kontekstu istorije umjetnosti“ i uvjeravajući umjetnice (kako to *Morineau* kaže), „oklijevanja“ umjetnica su nestala. www.art-magazin.de/kunst/18864.html.

razvijaju žensko sjećanje; da sa svojom kreativnom energijom predstavljaju novi model kulturnog života; da iniciraju žensku vidljivost u muzejima; da se pojavljuju kao akteri koji podstiču transformaciju u tradicionalnim muzejima i da pokušavaju da povećaju vidljivost ženskih muzeja u društvu.

U istoriji ženskih muzeja ima mnogo pobjeda koje zaslužuju da budu slavljene. Međutim, ovi muzeji – koji privlače pažnju ljudi svih uzrasta i oba pola, i koji doprinose konkretizaciji poštovanja ženskih ljudskih prava – još uvijek nemaju sigurne radne uslove i redovna finansijska sredstva. Ipak, muzeji žena proširuju polje svoga rada demonstrirajući mogućnost da muzeji drugačijeg tipa iznesu alternativni pogled na istoriju, grad, umjetnost i život. Oni rade zajedno i dijele svoje probleme; otvaraju prostore kolektivnog rada; međusobno se podržavaju.

Juna 2008. godine *Museo delle Donne* (Merano, Italija) bio je domaćin Prve međunarodne konferencije ženskih muzeja i tada je osnovano Međunarodno udruženje ženskih muzeja (*International Association of Women's Museums – IAWM*)¹⁹. Predstavnice 40 ženskih muzeja iz Evrope, Azije, Amerike i Afrike su tada posebno naglasile zahtjev za vidljivošću i društvenim priznanjem ženskih muzeja. Kako je njihov rad narušen ograničenim i neredovnim finansijskim sredstvima, ženski muzeji ne mogu imati dugoročne planove. Mali je broj ženskih muzeja koji se redovno finansiraju iz budžeta²⁰. Ponekad, u zemljama kao što je SAD, zahvaljujući kulturi doniranja, ženski muzeji opstaju zahvaljujući privatnim donacijama pojedinaca.

Postoji još jedno zajedničko trans-kontinentalno pitanje (problem!) – osim malog broja privilegovanih, ženski

19 Odluka da se postavi veb-sajt ženskih muzeja donijeta je na 1. međunarodnoj konferenciji ženskih muzeja. www.iawm.international

20 Neki primjeri muzeja koje podržavaju vlade, opštine ili države: *Kvindemuseeti Denmark* /Muzej žena u Danskoj (Arhus, Danska), *Nam Bo* Muzej žena (Ho Ši Min, Vijetnam), Muzej žena Hanoj (Hanoj, Vijetnam), *Frauenmuseum (Hittisau)*, Austrija), Muzej rumunskih seljanki Maramuresa (Dragomiresti, Romania), Muzej ženske kulture (Šanski, Kina) i Ženski istorijski muzej (Umea, Švedska).

muzeji, naime, moraju obavljati svoj rad pomoću volontera koji podnose teret posla. Iako problemi koji se tiču fondova i ključne uloge voloneta važe za sve ženske projekte, i premda oni ozbiljno koče razvoj kulturnog rada, to ne predstavlja nužno prepreku kreativnosti žena koje održavaju ove institucije živim. Nije lako održati autonomnu kulturnu instituciju, ali je moguće.

Muzeji „ženske istorije“ koji osporavaju patrijarhalnu istoriografiju tradicionalnih muzeja, muzeji „ženske umjetnosti/umjetnica“ čiji cilj je promjena muškog koncepta umjetnosti, muzeji koji rade na promovisanju interkulturalnosti u zemljama imigracije i mnogi drugi muzeji sa bezbrojnim konceptima, raznovrsnih pod-kategorija i širokog opsega profila odražavaju savremene feminističke debate o „ženskom putu muzeja“.

2012. godine sam pripremila listu ženskih muzeja u svijetu i ovaj spisak postavila na veb-sajt Muzeja žena Istanbula (*Suggested Links*) da bih pokazala raznovrsnost ženskih muzeja²¹. Nakon što je osnovano Međunarodno udruženje ženskih muzeja (IAWM), *Astrid Schönweger*, koordinatorka udruženja, pripremila je interaktivnu mapu muzeja žena u svijetu²² da bi olakšala razvoj mreže. Ova mapa obuhvata članice IAWM i institucije koje rade u oblasti rodni studija zajedno sa ženskim muzejima koji imaju fizički prostor, virtuelnim ženskim muzejima i inicijativama ženskih muzeja. Na kraju 2017. godine, ova mapa uključuje 67 ženskih muzeja sa fizičkim prostorom, 16 virtuelnih ženskih muzeja. Postoji i 35 inicijativa za ženski muzej. Ove grupe neumorno nastavljaju da rade da bi se realizovali virtuelni ili fizički muzeji žena.

21 Za „*Suggested Links*“ na IKM veb-sajtu pogledaj: www.istanbulkadinmuzesi.org/en/onerdigimiz-baglantilar

22 www.iawm.international/about-us/womens-museums/geografic-overview/

„Drugarice“ – ženska istorija ranog socijalizma

Nataša Nelević

Krajem septembra 2017. godine, četiri godine nakon ustanovljenja Inicijativa za osnivanje Muzeja žena Crne Gore, u Crnogorskoj umjetničkoj galeriji „Miodrag Dado Đurić“ na Cetinju otvorena je izložba „Drugarice – Ženski pokret u Crnoj Gori 1943-1953“ (autorke – Natalija Vujošević i Nataša Nelević, nosilac projekta – Narodni muzej Crne Gore, pokrovitelj Ministarstvo kulture Crne Gore). Ovaj događaj imao je veliki i praktični i simbolički značaj za buduća nastojanja da se u Crnoj Gori osnuje Muzej žena kao institucija kulture. Postavkom je obezbijeđen jedan od zakonskih uslova (početni muzejski materijal) za osnivanje Muzeja žena u budućnosti, a u simboličkom smislu ona je najavila početak procesa osnivanja Muzeja žena (koji u pravnom smislu još nije okončan). Ova izložba takođe je donijela posebno uzbuđenje kao prvi „slučaj“ primjene rodni pristupa na nacionalnu istorijsku građu, čime je omogućeno da se ideja o osnivanju Muzeja žena iz hermetičnog kruga istomišljenica (koje stoje iza ove ideje) i iz zatvorenog prostora rodno-muzeoloških debata preseli u javni prostor, iskomunicira sa publikom i da se rodni pristupi nasljeđu „istestiraju“ na konkretnom istorijskom materijalu.

Rodni pristup nasljeđu kao temeljni princip rodne/ ženske muzeologije sa ženskom istorijom i drugim memorijskim i umjetničkim praksama koje su usmjerene na žensko sjećanje i istoriju (herstory) dijeli zajednički interes za konstituisanje narativa o prošlom u kojima se žena nalazi u

centru istorijskih zbivanja i koji su ispričani i posvjedočeni iz rodno određene – ženske vizure. Budući da je izložba „Drugarice“ projektovana u okviru Inicijative za osnivanje Muzeja žena i da ona u tom smislu može biti posmatrana kao reprezent njenih ciljeva i misije budućeg Muzeja, ona može biti zanimljiva i kao model koji nam dopušta da sagledamo promjene koje nastaju uvođenjem rodnog pristupa istorijskom nasljeđu i koristi koje od toga može imati zajednica.

Bez namjere da dam cjelovit prikaz izložbe „Drugarice“, u ovom tekstu ću, kao jedna od njenih autorki, iznijeti samo ključna polazišta koja se odnose na promjenu rakursa, to jest na uvođenje rodne perspektive u narativ o ranom socijalizmu i položaju žena u tom istorijskom kontekstu.

Naročito se čini da je potrebno pojasniti potrebu za rodnim intervencijama kada je riječ o istorijskom narativu koji je u fokusu izložbe „Drugarice“ budući da na prvi pogled on ne podleže feminističkim kritikama zbog muškocentričnosti i isključivanja znanja o doprinosima žena iz istorijskog sjećanja. Čini se, naime, da bi bilo netačno tvrditi da su iz istorijskih narativa o periodu obuhvaćenom izložbom, to jest periodu Narodno-oslobodilačke borbe (1941-1945) i poratne obnove, isključena znanja o ulozi žene u izgradnji socijalističkog društva. Neke od tih uloga, a prije svega one koje se odnose na neposredno učesće žena u ratnim operacijama tokom Drugog svjetskog rata, upisane su u kolektivno sjećanje i sačuvane u memorijalnim praksama. Zato nam se može činiti da ovaj istorijski narativ izmiče rodno zasnovanoj kritici i tokom dugog niza godina on zaista i nije bio dovođen u pitanje.

Sumnja u cjelovitost i rodnu osjetljivost ovog narativa isplivala je na površinu posljednjih decenija i to, barem jednim dijelom, u obliku feministički orjentisane kritike reprezentacija Antifashiškog fronta žena (AFŽ) u istorijskim narativima. Ta kritika je ustanovila da se u istorijskom sjećanju djelovanje ove ženske političke organizacije depolitizovalo, feminiziralo i degradiralo sve dok nije svedeno na pletenje čarapa za potrebe partizanskih jedinica u kolokvijalnom isto-

Izložba „Drugarice“; Galerija „Miodrag Dado Đurić“, Cetinje

rijskom diskursu ili na puku, politički inferiornu i submisivnu masovnu žensku podršku političkom projektu izgradnje socijalizma u naučnom diskursu. Savremena feministički orijentisana istraživanja¹ pokazala su da je neosnovano mišljenje da je AFŽ bio pseudo-politička organizacija kako se to sugerise; da je, naprotiv, ova organizacija imala ženski politički program koji se nije uvijek poklapao sa interesima Komunističke partije i da je u tom smislu neophodno konstituisati novi narativ u kojem bi ponovo i bez patrijarhalnih predrasuda bila sagledana uloga ove organizacije u konkretnom istorijskom i ideološkom kontekstu. Takođe, ova istraživanja su skrenula pažnju na ideološki kontekst koji je omogućio generisanje i reprodukciju stereotipnih i degradirajućih reprezentacija AFŽ-a tokom druge polovine 20. vijeka problematizujući tako politiku sjećanja na ovu jedinstvenu žensku političku organizaciju ali i na sam poratni emancipatorski pokret žena.

1 Ovom temom naročiti su se bavile Chiara Bonfiglioli (*Women's Political and Social Activism in the Early Cold War Era: The Case of Yugoslavia*, 2014), Neda Božinović (*Žensko pitanje u Srbiji: u XIX i XX veku*, 1996), Barbara Jancar-Webster (*Women & Revolution in Yugoslavia 1941-1945, 1995*), Lydia Sklevicky (*Konji, Žene, Ratovi*, 1996), Gordana Stojaković (*Antifašistički Front Žena Jugoslavije (AFŽ) 1946–1953: pogled kroz AFŽ štampu*, 2012)

Savremena kritika politike sjećanja na AFŽ pokazala je da dominirajući, etablirani i popularni historijski narativi o ranom socijalizmu nemaju problem sa memorisanjem doprinosa žena ukoliko su oni patriotski i ideološki u najširem smislu, to jest posvećeni „opštoj stvari“ i zajedničkim interesima, i da otpor nastaje onda kada u historijski diskurs treba integrisati sjećanja koja se odnose na nastojanja žena da ostvare svoje posebne političke ciljeve unutar korpusa opštih ciljeva. Ono što ovaj narativ odbija da memoriše i što nastoji da deklasira jeste, dakle, ženska političnost, naročito ona koja je angažovana na političkoj artikulaciji pitanja koja zadiru u interese patrijarhata i patrijarhalne distribucije moći unutar raspodjele rodnih uloga. U tom smislu moguće je zaključiti da su patrijarhalni interesi očuvanja raspodjele rodnih uloga imali konstitutivan značaj u oblikovanju historijskog narativa o počecima socijalističke izgradnje i u tom kontekstu naročito je važno istaći da su ovi narativi nastali veoma rano, već u prvim decenijama nakon gašenja AFŽ-a, dakle u vrijeme kad je politička emancipacija žena još bilo visoko pozicionirana na političkoj agendi Komunističke partije.

Politika sjećanja na AFŽ postala je predmet interesovanja prije svega zato što historija degradacije historijske uloge ove organizacije u kolektivnom sjećanju upečatljivo i nedvosmisleno ukazuje na tendenciju isključivanja posebne ženske političke perspektive iz narativa o ranom periodu izgradnje socijalizma. Iz istog razloga je prilikom planiranja izložbe „Drugarice“ period djelovanja AFŽ-a Crne Gore (1943-1953) uzet kao historijski i tematski okvir unutar kojeg će biti konstituisan narativ o historijskim iskustvima žena Crne Gore u prvim godinama socijalizma. Konstituisanje toga narativa podrazumijevalo je prije svega jasno identifikovanje ženskih političkih ciljeva (puna društvena afirmacija žena) unutar korpusa zajedničkih političkih ciljeva i procjenu njihove ostvarenosti. Osnovni cilj prilikom planiranja izložbe „Drugarice“ bio je, dakle, konstituisanje ženske historije ranog socijalizma u Crnoj Gori oko kritičkog samjeravanja politički projektovanih i ostvarenih promjena položaja žena u ranom soci-

jalizmu na različitim područjima (tržište rada, obrazovanje, politički aktivizam, kultura, privatni život), dakle oko pitanja koja nisu uključena u etablirani istorijski narativ i koja su već 50-tih godina supsumirana klasnom pitanju i tako skinuta sa dnevnog reda. Naravno, ovakvim ženskim narativom nisu mogle biti obuhvaćene sve, brojne i raznovrsne perspektive žena kada je riječ o ranom socijalizmu u Crnoj Gori (perspektive žene koje su ostale vezane za konzervativne i religijske stavove, žene iz porodica koje su bile „gubitnici“ u ratu itd), što može biti tema drugih istraživanja i izložbi. Ova izložba prije svega je bila fokusirana na rodno osjetljivu i feminističku reinterpetaciju dominirajućeg narativa o ženskoj emancipaciji u prvim godinama socijalizma i na uspostavljanje jednog kritičkog narativa koji polazi od posebnih političkih interesa žena.

Na kraju se, možda i kao najvažnije, postavlja pitanje značaja izložbe „Drugarice“ i njenog angažmana. Budući da je izložba mišljena kao događaj koji referiše na političku realnost i koji ima aktivan i angažovan odnos prema društvenoj savremenosti, važno je objasniti šta se u tom smislu željelo postići kreiranjem ženskog narativa o poratnom socijalizmu i nastojanjem da se on uključi u istorijsko nasljeđe i muzejske postavke.

Značaj izložbe se svakako ne tiče prava na posjedovanje apsolutne istorijske istine. On je prije svega mjerljiv mogućnošću da izazove društvene promjene danas i ovdje. Važnost rodni pristupa nasljeđu i rodni istorijskih narativa, a time i ove izložbe, mora se sagledati u kontekstu savremenih debata o kritičkoj kulturi sjećanja i razumijevanja nasljeđa kao živog agensa društvenih promjena. U tom smislu, ženski narativ o istoriji poratnog socijalizma koji konstruiše izložba „Drugarice“ može biti ljekovit i produktivan ne samo kao faktor osnaživanja političkog identiteta i samosvijesti savremenih žena u Crnoj Gori već i kao podsticaj zajednici da različite istorijske perspektive i narative integriše u svoje memorijalne prakse i da tako legitimiše mnoštvenost političkih, istorijskih i kulturnih interesa, identiteta i gledišta.

Šta nasljeđe i muzeji imaju sa rodom?

Wera Grahn

Zašto bismo se uopšte gnjavili sa oblašću kakva je kulturno nasljeđe i sa tim šta je urađeno u tom polju? Na prvi pogled nam se čini da su institucije koje se bave nasljeđem manje uticajne i da dopiru do daleko manjeg broja ljudi nego film, pozorište, TV, literatura, društveni mediji. Nasljeđe nam se na neki način može činiti kao marginalna, zastarjela ili nevažna oblast koja nema uticaja na oblikovanje društvenih vrijednosti.

Istina je, međutim, sasvim drugačija: institucije za čuvanje i prezentaciju nasljeđa ne samo da uživaju izuzetno visok kredibilitet (npr. Hooper-Greenhill 1992; Bennet 1995; Amundsen & Brenna 2003; Smith 2006), već se one često shvataju kao privilegovana mjesta na kojima se konstruiše „prava prošlost“. Ljudi vjeruju da upravo ove institucije prezentuju pravu istinu o prošlim događajima i interpretiraju odabrane djelove prošlosti saglasno modernom obrascu (cf. Hooper-Greenhill 2000:151).

Kada se artefakt izabere da bi se čuvao u muzeju, tada se izvjesni dio prošlosti materijalizuje u sadašnjosti i na taj način on dobija značenje koje nije samo lokalizovano u istorijskom vremenu i okolnostima, već i u savremenom kontekstu i za današnjeg posjetioca, tako da on ima potencijal da oblikuje naše shvatanje budućnosti (Bennett 1995:162; Nietzsche 1974:14). Ti artefakti oblikuju našu kulturnu imaginaciju (Dawson 1994:48) o onima koji su ži-

vjeli u prošlosti, ali oni u isto vrijeme imaju potencijal da djeluju na naše shvatanje sadašnjosti i budućnosti. Drugim riječima, kulturno nasljeđe ima snažan simbolički potencijal za konstruisanje identiteta (e.g. Smith 2006:87): ono najčešće oblikuje slike i narative o onim ljudima koje treba smatrati oficijelno dostojnim, vrijednim spomena i poželjnim u društvu, ljudima koji služe društvu i kojima treba da pripada moć. Nasljeđe konstruiše identitete koje društvo želi da očuva i da ih se sjeća. Zato je krucijalno razumjeti kako se predstave i priče iz prošlosti konstruišu u sektoru nasljeđa, koji artefakti se biraju kao dio naše kulturne baštine i kako teče taj proces.

Osim jačanja ideniteta, kulturno nasljeđe može biti u funkciji izgradnje barijera i granica prema onima čije kulturno nasljeđe nije uvaženo, kao što se, na primjer, dogodilo u nedavnim konfliktima u Iraku, Siriji, na Balkanu i u Avganistanu. Kulturno nasljeđe, drugim riječima, može funkcionisati kao sredstvo za otvaranje, izgradnju inkluzivnijeg i raznolikijeg društva, ali i za njegovo zatvaranje, što takođe treba imati u vidu kada se procjenjuje značaj kulturnog nasljeđa.

Takođe, treba imati u vidu demokratsku funkciju kulturnog nasljeđa. To znači da svi ljudi imaju pravo da identifikuju nasljeđe i da imaju koristi od njega. Temelj demokratske funkcije nasljeđa formulisan je u nekoliko međunarodnih konvencija, kao što su: Ujedinjene nacije – Opšta deklaracija o ljudskim pravima (1948); Savjet Evrope – Evropska konvencija o predjelima (2004), UNESCO Konvencija o zaštiti i promociji raznolikosti kulturnih izraza (2005), Savjet Evrope FARO-konvencija (2005).

Konstruisanje identiteta i prošlosti vrši se kroz sve faze muzejskog rada (2004, 2006, 2007). Prošlost i identiteti se konstruišu kroz način na koji se pravi zbirka, kroz kategorizaciju artefakata i kroz samu izložbu.

Kao primjer konstruisanja identiteta i prošlosti kroz način na koji se pravi zbirka može poslužiti Švedski nacionalni muzej nauke i tehnologije. Ako se upustimo u istraživanje

NWMA/Nacionalni muzej žena u umjetnosti, Vašington

kako je ovaj muzej prikupljao svoje predmete i koje vrste informacija su obuhvaćene, otkrićemo da su kartice na kojima su zabilježene najvažnije informacije o artefaktima za koje se može reći da su tradicionalno povezani sa muškošću daleko bogatije informacijama od onih na kojima su zabilježene informacije o „ženskim predmetima“. Tako se na jednoj kartici koja prati jedan automobil koji je izložen u ovom muzeju može naći i njegova fotografija, i njegove dimenzije (uključujući širinu točkova), i sve informacije o punim imenima i prebivalištima dvojice muškaraca koji su izumjeli ovo vozilo, kao i o tituli i imenu donatora, dok je sam predmet prikazan u velikoj Hali mašina. Takođe, u arhivi ima mnogo dopuna u vezi sa ovim predmetom: pored ostalog, tu je i dugačka lista svih prethodnih muških vlasnika. Međutim, kartica sa podacima o jednoj šivačkoj mašini koja se takođe nalazi u ovom muzeju izgleda sasvim drugačije: imamo samo informacije o nazivu predmeta i mjestu gdje je proizveden, približan datum proizvodnje, dok je sama mašina smještena u skladište. Dakle, artefakti koji su implicitno ili eksplicitno povezani sa muškošću dominiraju u pogledu broja, mnogo se pažljivije mjere i opisuju, pot-

punije su kontekstualizovani, imaju dopune višeg stepena i na karticama je manje znakova pitanja.

Sama kategorizacija artefakata takođe može ukazivati na konstruisanje identiteta. Za primjer može poslužiti putujuća izložba „Teške stvari“/ *Difficult things* Nordiska muzeja. Publika je podsticana da doprinese ovoj izložbi poklanjajući muzeju sopstvene „teške artefakte“ zajedno sa pričama o njima. U ovoj zbirci se tako našao i jedan budilnik koji je, zajedno sa svojom pričom, donirala jedna žena koja je u djetinjstvu trpjela seksualno zlostavljanje, koja je gledanje na ovaj sat i brojanje minuta preostalih za zlostavljanje koristila kao način da opstane, i koja je mnogo kasnije, kada je prošla kroz terapiju i osjetila da može da ostavi prošlost iza sebe, odlučila da ovaj sat pokloni muzeju. Muzej je prihvatio njenu donaciju, ali je sat klasifikovan unutar glavne kategorije „mjerači vremena“, potkategorija „budilnik“, i ostavljen u jedno od brojnih skladišta, tako da je malo vjerovatno da će ga naći neko ko traži eksponate koji imaju veze sa seksualnim zlostavljanjem, porodičnim tragedijama ili „teškim stvarima“ u nekom drugom smislu (Grahm 2006).

Naravno, sam izbor onoga što će biti predstavljeno takođe konstruiše identitete i predstavu o prošlosti. To se može vidjeti na primjeru izložbe Artefakt mjeseca (Grahm 2003, 2006) *Nordiska* muzeja, koji svakog mjeseca bira artefakt ili kolekciju predmeta koji se prikazuju u vitrini muzeja, a istovremeno su dostupni online. U oktobru 1998. eksponat mjeseca su bila dva para farmerki. U tekstu koji je pratio ove predmete tri muškarca su predstavljana kao glavni akteri priče o ovim artefaktima. Data su njihova puna imena i biografski detalji. Tekstil je opisan detaljno, od same ideje o njegovoj proizvodnji, preko procesa proizvodnje pa sve do prodaje. Riječi povezane sa ovim tekstom su: *rutina, izdržljivo, ideja, pravi pogodak, patent, velika potražnja, dokumentovana saradnja, sopstvena proizvodnja, putnik, posjetioci trgovačkog sajma i uspjeh*. Jednom drugom prilikom artefakt mjeseca bio je jedan drugi predmet od tek-

stila koji se, međutim, tradicionalno povezuje sa ženama – grudnjak. Ali, ovaj predmet bio je okružen potpunom anonimnošću. Uz ovaj artefakt nije bilo imena, podatka o pronalazaču, nikakva priča mitskog porijekla. Žena koja je izmislila prvi grudnjak nazvana je „Amerikankom“, ne zato što je njeno ime bilo nepoznato, već zato što se to smatralo nevažnim. Presentacija naglašava mogućnost izbora između mnogo različitih grudnjaka a ne, na primjer, podatak o tome kako se tijelo transformiše upotrebom grudnjaka. Među artefaktima mjeseca našao se i predmet koji se pripisuje švedskoj autorki *Selmi Lagerlöf*. Riječ je o ženi o kojoj se ima šta reći: bila je međunarodno poznata autorka, dobitnica Nobelove nagrade 1909, nezavisna, aktivna i uspješna žena. Mogla je biti opisana kao vlasnica imovine, nastavnica, preduzetnica, putnica, politički aktivna žena koja se, pored ostalog, borila za žensko pravo glasa i živjela u vezi koja je shvaćena kao lezbijska. Međutim, umjesto svega toga, spomenuto je samo ovseno brašno, jedan od proizvoda koje je proizvodila na svojoj farmi. *Selma Lagerlöf* je u tekstu uskraćena čak i za prezime. Izgleda da je ovo nešto što se u muzejima uvijek događa ženama, ali skoro nikada muškarcima. Osim toga, tekst je skoncentrisan na njenu kuću iz djetinjstva *Mårbacka* koju je ona obnovila, ali tako da izgleda mnogo ekskluzivnije i više buržoaski nego u vrijeme njenog djetinjstva. Na taj način se željelo sugerisati da je riječ o ženi koja ne zna za granice. Sve u svemu, najviše artefakata u Artefaktu mjeseca su povezani sa muškarcima i sa muškošću, što je posebno čudno ako imamo u vidu da u muzejskoj zbirci ima više artefakata koji se povezuju sa ženama. Takođe, muškarci su reprezentovani kao aktivni subjekti u javnoj sferi, dok su žene predstavljene kao pasivni objekti u privatnoj sferi.

Institucije nasljeđa svjesno i nesvjesno konstruišu predstave o tome šta je temelj naših kolektivnih sjećanja i šta, samim tim, treba da bude i osnov naših savremenih i budućih identiteta. One to čine na različite načine, birajući artefakte, dajući nam uputstva o tome kako da razumijemo

i da se ponašamo u vezi sa prikazanim artefaktima. Iako ih veliki broj ljudi doživljava kao mjesta „prave istine“, institucije nasljeđa su zapravo mjesta na kojima se vrši konstruiranje rodnih, kao i svih drugih identiteta.

Reference

- Amundsen, A. B., and B. Brenna: 2003. Museer og museumskunnskap. Et innledende essay. I: A. B. Amundsen, B. Rogan, and M. Stang (red.) Museer i fortid og nåtid: essays i museumskunnskap. Novus forlag, Oslo, pp. 9–24.
- Bennett, T: 1995. The Birth of the Museum. History, Theory, Politics. Routledge, London and New York.
- Dawson, G: 1994. Soldier Heroes: British Adventure, Empire and the Imagining of Masculinities. Routledge, London.
- Grahn, W: 2003b Museer och genus: En analys av Månadens föremål. (Museums and Gender: An analysis of the Artifact of the Month) I: Minnets miljöer. Rapport från Museivetenskapliga dagarna 21–22 november 2002. Stockholm: Aktantus Förlag; 2004. Representationer av kön på Tekniska museet. I: Cecilia Trenter (red.) Tankar och texter om industrisamhällets kulturarv i Västernorrland. ISKA, Ramprogrammet för industrisamhällets kulturarv, Härnösand; 2006. "Känn dig själv": Genus, historiekonstruktion och kulturhistoriska museirepresentationer. Diss. Linköping: Tema Genus, Linköpings universitet. Full Text PDF: <http://www.ep.liu.se/theses/abstract.xsql?dbid=7271>; 2007. Genuskonstruktioner och museer. Handbok för genusintegrering. Upplandsmuseet, Uppsala.
- Hooper-Greenhill, E: 1992. Museum and the Shaping of Knowledge. Routledge, London; 2000. Museums and the Interpretation of Visual Culture. Routledge, London.
- Nietzsche, F: 1974. The Use and Abuse of History. Gordon Press, New York.
- Smith, L: 2006. Uses of Heritage. Routledge, London

Smjernice za ženske i rodne muzeje

Merete Ipsen

Tokom saradnje sa drugim muzejima i rodnim institucijama na EU projektu pod nazivom „She Culture“, Ženski muzej u Danskoj (Kvindemuseet i Danmark) izradio je 2015. smjernice za ženske i rodne muzeje. Smjernice su namijenjene muzejima sa specifičnom rodnom perspektivom, ali one mogu biti od pomoći i kada razmišljamo o strategijama orodnjavanja drugih muzeja (ovo je tema kojoj ICOM, Međunarodni savjet muzeja, daje visoki prioritet).

Kada otvarate novi muzej, isto kao i kada već upravljate muzejem, moraćete sebi postaviti pitanje – Kako treba promišljati rad sa ženskim ili rodnim zbirka, istraživanjima i izložbama, i kako sa feminističkim pristupom i sa muzejem koji ima rodno-senzitivan cilj (što se često smatra provokacijom) možete biti dio zajednice?

Ženski i rodni muzej je muzej o ljudskim bićima. Ljudsko iskustvo i vrijednosti su suštinsko pitanje ženskih muzeja. Svi muzeji bi trebalo da budu osjetljivi na promjene u društvu – oni moraju biti sposobni za promjenu i za prilagođavanje novim načinima života i promjeni uslova ljudskog života. Rodna ravnoteža, klimatske promjene, promjena političke situacije itd – sve je to od važnosti za ženske, ali i za sve druge muzeje. Naš feministički pristup nas je obavezivao da pripremimo i smjernice za prorađivanje rodnih pitanja u „običnim“ muzejima, a to je podrazumijevalo preuzimanje odgovornosti za razvoj različitih vrsta programa i strategija koje su fokusirane na rod u svim muzejima.

Smjernice su zamišljene kao inspiracija za nove, ali i za

već osnovane muzeje. Kako otpočeti muzej od nule? Kako krenuti sa ženskim muzejem? Zašto je potreban takav muzej? Kome je namijenjen? Šta će sakupljati? Šta će prikazivati? Da li ovaj muzej mijenja nešto u svijetu? Ako ne, zašto ga ne zatvoriti? Ako da – kakvu vrstu promjene želite da vaš muzej napravi? I da li uspijevate u tim željama? U svakodnevnoj praksi i u strateškom planiranju razvoja muzeja suštinsko je pitanje svrhe i zato ova pitanja moraju stalno biti postavljana.

Smjernice

Ženski i rodni muzeji promoviraju vidljivost žena u istoriji i kulturi i podržavaju politike koje se bave rodnim pitanjima. Dominantne istorije, umjetničke zbirke itd. napravili su muškarci o muškarcima. Ženska istorija i umjetnost skoro da ne postoje u godinama prije novog talasa ženskog pokreta 1970-tih. Novi ženski muzeji pojavili su se 80-tih godina prošlog vijeka iz potrebe da se ženska istorija učini vidljivom.

Prije nego se osnuje ženski ili rodno orjentisan muzej, nužno je definisati žensku i rodnu perspektivu prilagođenu socijalnom kontekstu u kojem će muzej djelovati. Asocijacija ženskih muzeja u Danskoj formirana je 1982. godine sa ciljem da se osnuje muzej o kulturnoj istoriji žena Danske. Osnivanje muzeja započelo je kao građanska akcija, i od samog početka muzej je – poput mnogih drugih novih muzejskih inicijativa – bio aktivan činilac u društvu. Dokumentovanje svakodnevnog života i istorije žena iz različitih klasa i sa različitim životnim iskustvima u muzejima je važno kao alatka za preispitivanje vrijednosti i praksi danas i u budućnosti.

Ženski i rodni muzeji zauzimaju politički stav prema diverzitetu, rodnoj osjetljivosti i socijalnoj inkluziji manjina. Iako žene čine polovinu svijetskog stanovništva, muška

praksa i vrijednosti su superiornije od ženskih. Sa tog stajališta, žene u našim društvima, skoro svugdje u svijetu, predstavljaju manjinu. Ali, ne smijemo se fokusirati na žene kao homogenu grupu. Žene imaju puno toga zajedničkog, kao potisnuti rod i kao pol koji daje život itd, ali raznolikost među ženama je ogromna: klasa, starost, nacionalnost, kulturno porijeklo, vjerska orijentacija, psihološki faktori itd. utiču na te razlike. U tom smislu, kao profesionalci ne možemo govoriti o ženama kao homogenoj grupi.

Ženski i rodni muzeji promovišu rodnu perspektivu i u drugim muzejima. Neutralni rod, neutralni pol je muški. Kada rodni mejnstrim bude uobičajena praksa u muzejima (kao što se nadam da hoće), žensko viđenje će biti uobičajeno kao i muško. Svjesni smo da je rodna binarnost socijalna konstrukcija koja nije povezana sa biološkim razlikama. U ženskim muzejima, kao i u „običnim“ muzejima, moramo se boriti protiv stereotipa i shvatanja muškog i ženskog kao oprečnih kategorija.

Kvindemuseet/ Ženski muzej, Aarhus, Danska

Ženski i rodni muzeji nabavljaju, čuvaju, istražuju, komuniciraju i izlažu materijalno i nematerijalno nasljeđe ženske istorije, života i kulture. Zbirke u Muzeju žena u Danskoj su koncentrisane oko raznih tema – materinstvo, obrazovanje, politička karijera, ženska inovativnost, silovanje itd. – koje nam dopuštaju da sagledamo harmoniju, suprotnost i konflikte između različitih pozicija koje žene imaju kao majke, kćerke, supruge, lezbijke, srećne, tužne, pobjednice u sopstvenom životu, žrtve u nepredvidljivim relacijama itd. Primjena tematskog pristupa umjesto hronološkog znači da uviđamo da su različiti aspekti života žena međusobno povezani. Usmena istorija, trodimenzionalni objekti, fotografije i arhive čine vidljivom materijalnu i nematerijalnu istoriju iz ženske perspektive.

Ženski i rodni muzeji promovišu drugačiju perspektivu o svijetu, istoriji i kulturi. Ukratko, promovišući ženske perspektive, ženski muzeji promovišu i transrodne perspektive i postaju mjesta na kojima se pričaju skrivene priče i otkriva život u sjenci.

Ženski i rodni muzeji razvijaju profesionalno istraživanje o pitanjima roda. Teorijski pristup je važan u ženskim muzejima. On može biti filozofski, kao pristup Simon de Bovoar (Simone de Beauvoir) koja nam u knjizi „Drugi pol“ iz 1953. poručuje – „ženom se ne rađa, ženom se postaje“, ili istorijski, kakav je pristup Mišela Fukoa (Michel Foucault) u Istoriji seksualnosti, ili to može biti pristup poput onoga koji uvodi Džudit Batler (Judith Butler) svojim teorijama o performativnosti roda, ili može kombinovati psihološke i moderne teorije na moderan i radikalna način kao što to čini Karen Barad. Postoje, dakle, mnoge teorije roda, kao i teoretičari muzeologije, kao i oni koji, poput Gabi Porter (Gabby Porter) i Žanet Marsin (Janet Marstine), kombinuju ove dvije tradicije.

Ženski i rodni muzeji praktikuju rodno-orjentisanu komunikaciju. Kako komunicirati na rodno-orjentisan način?

Potrebno je voditi računa o sitnicama, kao što je, na primjer, navođenje imenica ženskog roda na prvom mjestu. U našem muzeju otvorena je izložba posvećena djetinjstvu u kojoj su prvo ispričane priče djevojčica pa tek onda dječaka. Moramo u svakom trenutku biti svjesni sopstvenih riječi, pročitati svoj tekst, voditi računa o svojim interpretacijama i izjavama. Zapitajte se – ako bi se ova izjava koja se odnosi na žene preformulisala tako da se odnosi na muškarce – da li bi to imalo smisla? Budite u svojim porukama eksplicitni u pogledu rodnog aspekta. Nađite načina da ne govorite samo o dva pola, već da uključite i transrodni aspekt.

Ženski i rodni muzeji su aktivni partneri lokalnih, nacionalnih i međunarodnih mreža muzeja i srodnih kulturnih, naučnih i društvenih institucija. Ženski muzej ne može djelovati izolovano. Ženski ili rodni muzeji moraju biti angažovani i moraju raditi na promjeni drugih muzeja i institucija, i društva u cjelini.

Ženski i rodni muzeji su zasnovani na jasnoj viziji/misiji u pogledu ciljeva, strateškog razvoja i uključivanja publike u muzej. Sve ove smjernice bile su prisutne u razvoju Muzeja žena u Danskoj. Ovaj muzej je osnovan kroz inicijativu građana koji su smatrali da nepostojanje dokumentacije o svakodnevnom životu žena i učešću u razvoju civilizacije zahtijeva osnivanje novog muzeja:

- koji promoviše vidljivost žena u istoriji putem sakupljanja usmene istorije i predmeta, i poziva publiku na izložbe o različitim temama;
- koji konstantno kreira platformu za angažovanje ljudi isto kao i za političko-kulturne debate u muzeju (mi učestvujemo u nacionalnim kao i u regionalnim demokratskim izborima pozivajući žene iz svih političkih partija da u svojim političkim agendama predstave i diskutuju o ženskim pitanjima).

Muzej žena u Danskoj sakupio je skrivene i neispričane

Kvindemuseet/ Ženski muzej, Aarhus, Danska

priče i predmete iz života žena i tako smo osnovali profesionalni muzej koji je snažno povezan sa društvom. Tokom godina, Muzej je obavljao istraživanja i organizovao nekoliko kulturno-istorijskih i umjetničkih izložbi, a 1991. godine je dobio pravni status nacionalnog muzeja.

Muzej je 2016. promijenio fokus sa ženske istorije na rodnu kulturu. To se dogodilo zato što se u našem okruženju uloga muškaraca promijenila skoro isto koliko i uloga žena, i zato što je porastao broj transrodnih osoba. Nova orijentacija nam je otvorila nove puteve za istraživanja, sakupljanje i komunikaciju.

Naš muzej mijenja svrhu zato što se mijenjaju političke okolnosti, svijet, životni uslovi za sve rodove. Zato se i smjernice kao ove o kojima je bilo riječi takođe moraju konstantno mijenjati.

Ženski muzeji danas: njihovo stvaranje, ciljevi i doprinos historiji

Irene Vaquinhás

U martu 2015. godine 79 rodnih ili ženskih muzeja je uvršteno na spisak *International Association of Women's Museums*¹, organizacije osnovane 2008. u Alice Springs-u (Australija). Od njih su 49 nacionalni (državni ili privatni) muzeji, 21 su osnovale feminističke grupe, a 7 su virtuelni muzeji (Schonweger, 2010, 55-6). Ovo predstavlja značajan broj muzejskih institucija raspoređenih širom svijeta, mada je većina (skoro polovina) locirana u Evropi, a brojka bi bila i veća da su obuhvaćeni muzeji koji nisu učlanjeni u ovu instituciju².

Međutim, svi oni dijele istu misiju: vratiti žensko sjećanje i nasljeđe i obezbijediti vidljivost za aktivnu angažovanost

37—

- 1 Asocijacija je počela kao online platforma, kreirana juna 2008. u vrijeme 1. međunarodnog kongresa muzeja žena u Merano (Italija). Njeni glavni ciljevi su: „povećati vidljivost i prihvatanje Muzeja žena; aktivna međusobna podrška; iskoristiti internet platformu da se unaprijedi rad mreže“ (Womeninmuseum. Mreža muzeja žena: <http://www.womeninmuseum.net/en>). Za istorijsku analizu ove platforme vidi Astrid Schonweger. 2010. „Network Woman in Museum. Museos de las mujeres se conectan entre sí“, Her & Mus, Heritage and Museology, No. 3, January-February 2010, 55-56 (www.trea.es/material/descargas/5-6.pdf her&mus, No.3, 2010).
- 2 Prema istraživanju autorke, 2013. godine je u svijetu bilo 71 ovakvih muzeja. Podaci su bazirani na muzejima uključenim u *International Association of Women's Museums* (IAWM) i onima koji se pojavljuju na sajtu „Museos de la mujer. Patrimonio femenino“, španskog Ministarstva obrazovanja, kulture i sporta (Vaquinhás, 2014). Zapravo, ova platforma je obuhvatila i sledeće muzeje ili house-muzeje koji nisu na IAWM listi: u Španiji: the Emilia Pardo Bazan house-museum; hosted Rosalia de Castro housemuseum; the "Mariana de Pineda" European Women's Centre; u Latinskoj Americi: muzej Frida Kahlo; the Museum of Mexican Women Artists; u Njemačkoj: the Kathe Kollwitz Museum; the Das Varborgene Museum; u Švedskoj the Anna Nordlander Museum (<http://www.meccd.gob.es/cultura-meccd/areascultura/museos/mc/ceres/catalogos/catalogostematicos/patrimoniofemenino/presentacion/enlaces-a-museos-de-mujeres.html> (02-04-2015; 16:41),

žena u ekonomskom, društvenom, političkom i kulturnom životu svojih zemalja, kako u prošlosti tako i danas, sa ciljem da se prevaziđe rodna diskriminacija i doprinese pravednijem i demokratičnijem društvu. Oni takođe imaju za cilj vrednovanje ženskih kulturnih i umjetničkih izraza i obezbjeđenje prepoznavanja svih žena tokom prošlosti koje su imale aktivnu ulogu u formiranju muzejskih institucija, osnovale zbirke, ili pomogle da se muzejski resusi razviju i organizuju.

Učiniti ženske inicijative u polju muzeja i nasljeđa vidljivim takođe se može razumjeti kao čin pravde, način jačanja političke vidljivosti žena (Vahé, 2009, 3) i doprinos stvaranju društva koje primjenjuje koncepte rodne ravnopravnosti, društvene inkluzije i participativne demokratije (Rechena, 2011, 239; Vaquinhas, 2014).

Misija ženskih muzeja je, dakle, širokog opsega i ne može se ograničiti na očuvanje (materijalnog i nematerijalnog) nasljeđa i prenošenje sjećanja. Oni imaju i značajnu građansku i interventnu ulogu i kao prostori za odražavanje rodnih pitanja uključivši, u nekim slučajevima, dokumentarne i istraživačke centre, i takođe kao „[...] instrument društvene promjene“ i demokratizacije radnih praksi (Tejero Coni, 2010, 44)³.

Na osnovu ove centralne teme, cilj ovog članka je da istraži sljedeće: 1. porijeklo, osnivanje i širenje ženskih muzeja po cijelom svijetu i njihove veze sa konceptom rodne muzeologije; 2. glavne strukturne teme programa ženskih muzeja, i 3. njihovu ulogu u savremenom društvu i njihovu perspektivu u budućnosti.

Ženski muzeji: porijeklo, osnivanje, širenje i veze sa konceptom rodne muzeologije

Prvi zvanični ženski muzej u svijetu osnovala je Maria-
nne Pitzen 1981. godine u njemačkom gradu Bonu, nakon

3 U pogledu specifičnog aspekta društvene promjene, glavni cilj je identifikovati napor koji su neki muzeji uložili za razvoj strategija za demistifikaciju stereotipa, priznavanje različitih grupa i/ili identiteta, i promociju politika njihove reprezentacije koje su pravednije i više inkluzivne (Castellano, 2014B).

Vijetnamski ženski muzej, Hanoj

što su članice njemačkog feminističkog pokreta zauzele zgradu (Szperling, 2010). Smatran jednim od značajnijih muzeja u Njemačkoj danas, u njemu je od 2006. smještena stalna izložba zasnovana na zbirkama iz muzeja istorije Demokratske i Savezne Republike Njemačke koje su, nakon pada berlinskog zida, mogle da se kombinuju dovodeći do reinterpretacije njemačke historiografije (López Benito; Lionch Molina, 2010, 12-13).

Bum u osnivanju ženskih muzeja i/ili muzeja posvećenih ženskim temama zapravo se dogodio 1990-tih (Mirkin, 2011), kada su nastale približno dvije trećine sadašnjih muzeja (López Benito; Lionch Molina, 2010, 14). Do ubrzanja ovog procesa došlo je od 2010, naročito u smislu stvaranja virtuelnih muzeja ili muzeja koje su osnovale feminističke grupe (Tabela 2, grafik 2 i 3). Prvi muzeji u Evropi počinju da se javljaju 1970-tih i 1980-tih, i uglavnom su bili etnografski. Oni su prioritetno fokusirani na kulturne karakteristike žena iz pojedinog regiona ili očuvanje ženske tradicije koja se gasila ili bila u opasnosti da nestane. Ovim muze-

jima je zajednička ideologija na koju se oslanjao tada rasprostranjeni pokret ekomuzeologije, naročito u pogledu važnosti pripisanoj teritoriji, sjećanjima i nasljeđu (Mendes, 2009, 65-69).

U Sjedinjenim Američkim Državama je osnivanje ženskih muzeja i, naročito, muzeja smještenih u bivšim kućama vodećih žena počelo ranije, a nakon Drugog svjetskog rata je intenzivirano (Armitage, 2005, 8).

Jedan od najnovijih muzeja Kvinnohistoriskt muzej/ Muzej ženske istorije otvoren je za javnost 2014. godine u švedskom gradu Umeå, koji je te godine bio evropska prestonica kulture⁴. U principu, otvaranje ovog tipa muzeja nailazi na otpor u dijelu zvaničnih institucija. U nekim slučajevima, vrijeme koje protekne od predloga da se osnuje institucija i datuma stvarnog otvaranja može se protegnuti na više od deset godina, kao što je to bio slučaj, pored ostalih, sa Muzejem žena u Buenos Ajresu u Argentini, koji je otvoren 2006, sedamnaest godina nakon što je to prvi put predloženo.

Porast broj muzeja žena od 1990-tih naovamo nije se dogodio slučajno: pokrenuo ga je zamah ženskih i rodnih studija (teoretskih i empirijskih) u raznim oblastima znanja⁵, kao i pojava koncepta rodne muzeologije⁶, koji pretpostavlja primjenu rodnih perspektiva u današnjoj muze-

4 <http://www.kvinnohistoriskt.se> Jedini muzej posvećen isključivo istoriji roda smješten je u ukrajinskom gradu Harkovu i otvoren je 2008. kao muzej istorije feminističkog pokreta i roda: <http://www.grassrootsfeminism.net/cms/node/1194>

5 "Rod opisuje društveno prihvaćenu muškost ili ženskost, nasuprot pola što je izraz koji označava biološke i psihološke razlike između muškaraca i žena". Koncept roda je sveobuhvatniji od riječi pol: drugim riječima, ovo prvo je kulturna činjenica a ovo drugo biološka. Uvođenje koncepta roda u historiografski diskurs 1990-tih je imalo značajan efekat na žensku istoriju, otvaranje novih pravaca istraživanja i nametanje preispitivanja "ključnih pitanja u istoriji", problematizujući ovo pitanje na osnovu pretpostavke da razlika između polova nije samo prirodna pojava već i kulturni i istorijski konstrukt (Vaquinhas, 2005, 33-34).

6 Rodne studije su dalekosežnije od onih koje se bave konkretno istorijom žena, i mogu se fokusirati na lezbijke, gej i biseksualne pojedince ili grupe kao i pripadnike zajednica koji su marginalizovani zbog seksualnih navika koje nisu u skladu sa društvenim normama (Pinto, 2012). Ovaj članak je ograničen na analizu ženskih pitanja.

ologiji ili, drugim riječima, razmatranje ženskog *condition* kao strukturišuće teme stalnih ili privremenih muzejskih zbirki i muzejskih aktivnosti. Preciznije, rodna muzeologija podrazumijeva i feminizaciju uloge direktora i kuratora muzeja, što se smatra od suštinske važnosti za sprovođenje politika koje vode ka dobroj praksi.

Ovaj novi teoretski okvir rezultat je kombinacije različitih faktora koji proističu iz određene oblasti muzeologije i ženskih i rodnih studija. U slučaju ovog prvog, može se navesti pojava nove muzeologije koja poziva na socijalnu i inkluzivnu ulogu muzeja, vrijednosti koje su nastale na tragu odluka objavljenih u Deklaraciji Santjago de Čile 1972. i Deklaraciji iz Kvebeka 1984. Obije deklaracije su osnivački tekstovi koji ustanovljavaju integrisani muzej koji radi „u službi društva“ i povezuju muzeje sa novim socijalnim funkcijama (Rodriguez, 2010, 13), kao agente komunikacije i društvene intervencije čiji epicentar je pojedinac i zajednica, što znači da se oni više ne smatraju samo kao skladišta za zbirke i sjećanja.

U pogledu ženskih i rodnih studija, među ostalim faktorima treba istaći zamah koji su obezbijedili feministički pokreti od 1970-tih naovamo, u studiji kolektivne prošlosti ostrakizma i, u smislu same istorije, razvojem novih oblasti istraživanja koje su dijelom nastale iz reakcije na neznanje i nepravedno zanemarivanje, ako ne i sistematsku negativnu ocjenu istorije žena (VaquinhasB, 2005, 125-127). Pomak u predmetima istorijskog istraživanja, koji su se od događaja političke prirode pomjerali ka onima koji se odnose na svakodnevni privatni život (VaquinhasA, 2011, 164-166), bio je još jedan značajan korak koji je doveo do pojave nove problematike koja se fokusirala na društvenu konstrukciju polnih uloga.

Prema tome, rodna muzeologija je rezultat konvergencije ovih novih oblasti istraživanja i prezentuje se kao kritički diskurs o društvenoj i političkoj ulozi muzeja u savremenom društvu, tražeći prije svega – kao što je već rečeno – da se obnove ženska sjećanja i nasljeđe i obezbijedi vid-

ljivost aktivnog uključivanja žena u sve oblasti života, kako u prošlosti tako i danas. Međutim, to je oblast znanja koje se jako malo primjenjuje u praksi i koja je pod-teoretizovana u smisu epistemološke refleksije, naročito u poređenju sa drugim naučnim oblastima u kojima su se ženske i rodne studije znatno razvile, kao što je antropologija, lingvistika i studije književnosti, ili čak i istorija.

Stvaranje ovog tipa muzeja dovelo je do mnogih teoretskih i praktičnih prigovora. U prvom slučaju, to se odnosi i na rizik zatvaranja žena u fiksni i nepromjenjivi biološki profil u kojem se zanemaruju društvene konstrukcije roda i snaga promjene, kao i na poistovjećenje ženskih muzeja sa feminizmom, čime se maskira široki opseg ciljeva koji oni mogu obuhvatati. U drugom slučaju, prigovori se u suštini baziraju na strahu da osnivanje ženskih muzeja može spriječiti da se principi rodne muzeologije primijene na druge tipove muzeja (Castellano, 2014A, 124-130; Lorriaux, 2014).

Glavne strukturne teme ženskih muzeja

U smislu tipologije, većina muzeja (približno 60%) je posvećena istoriji i u svojoj misiji i strategijama naglašavaju izvjesne opšte pristupe. Konkretno, to podrazumijeva doprinos ponovnom pisanju istorije svoje zemlje, regije ili države inkorporiranjem rodne dimenzije, kao i povećanje vidljivosti ženskih inicijativa u raznim oblastima društvene i kulturne djelatnosti.

„Borba protiv zaboravljenog“ i „povećanje svijesti o ženskim dostignućima i ulozi žena u društvu“ su fraze koje se često ponavljaju u izjavama o misiji ovih muzeja, u kojima zajednički imenitelj i određujuća odlika uključuju povratak informacija i ponovno pisanje narativa prošlosti, čija je specifična priroda određena pojedinim geografskim i istorijskim kontekstima. Ovi parametri određuju period koji obuhvataju muzeji, u osnovi 19. i 20. vijek, jer je to ključni period feminističkog aktivizma, bilo da je povezan sa pokretima za ženska prava ili drugim tipovima kolektivnog

djelovanja, kao što su abolicionistički pokreti.

Ova tipologija obuhvata razne američke muzeje, i iz Sjedinjenih Država i Kanade, i iz Latinske Amerike. U prvom slučaju, naglasak je, i na nacionalnom i na lokalnom nivou, na osvajanju socijalnih i političkih prava⁷ i na ženama pionirkama u raznim oblastima uključujući avijaciju i aeronautiku⁸, sa posebnim fokusom na feministički i pokret za žensko pravo glasa⁹. Među njima su i muzeji specifične kategorije, čiji epicentar je u Sjedinjenim Američkim Državama¹⁰, ali se sada pojavljuju i u drugim djelovima svijeta kao što su Australija i Južna Koreja¹¹, to jest „dvorane slavnih“ ili, drugim riječima, „hodati koracima slavnih žena, u stilu zvijezda Holivud bulevara“ (López-Bonito; Llonch Molina, 2010, 17-18). Njima se odaje poštovanje, na edukativan način, ženama koje su doprinijele razvoju društva u raznim oblastima, od politike do sporta, uključujući i umjetnost i druge oblasti. Muzeji Latinske Amerike naročito pridaju važnost ženskom aktivizmu koji je podržao pokrete za ne-

-
- 7 Postoji i „Nacionalni istorijski park istorije žena“ u Sjedinjenim američkim državama, u Seneca Fall u državi Njujork, značajnom za istoriju ženske emancipacije. To je mjesto u kojem je 1848. godine počeo ženski pokret i gdje je održana prva konvencija ženskih prava kako bi se raspravljalo o pitanju žena u svjetlosti Deklaracije o nezavisnosti SAD-a (1776). Konvencija je dovela do „Deklaracije o osjećanjima“, koja je potvrdila da su „svi muškarci i žene stvoreni jednakim“ i zahtijeva za ženski pol „neposredan pristup svim pravima i privilegijama koje uživa muški pol kao građani“ (Rose, 2001, 32-36; Nash, 2005, 79-84); <http://www.nps.gov/wori/index.htm>. Muzeji posvećeni ovoj temi na američkom kontinentu teže da istaknu ženski doprinos istoriji njihovih respektivnih zemalja ili regiona, bilo da se radi o istoriji SAD-a ili Perua, ili države Alabama ili regiona Kvebek, na primjer.
- 8 Kao što je Međunarodni ženski muzej vazduhoplovstva <http://iwasm.org/wpblog>
- 9 Na primjer, jedna od prvih inicijativa Nacionalnog muzeja ženske istorije u Vašingtonu bila je da se naruči spomenik za rotundu na Kaptolu u spomen ženskog prava glasa, posvećen trima američkim sofražetkinjama is ranog 20. vijeka. Vidi Bard, 2002.
- 10 Ova kategorija uključuje sledeće muzeje: Nacionalna dvorana slavnih žena, čija misija se može sažeti u frazi „predstavljanje velikih žena ... inspirisanje svih!"; Dvorana slavnih žena Konektikata, Dvorana slavnih žena Alabame i Dvorana slavnih žena okruga San Dijego.
- 11 Uključujući Nacionalnu dvoranu slavnih žena pionirki (Australija), Izložbeni salon ženske istorije (Seul, Koreja) i Izložbeni salon ženske istorije (Sudan).

zavisnost u 19. vijeku, dok je u nekim azijskim muzejima centralna tema diskursa izložbe nasilje nad ženama, bilo da je riječ o vezivanju stopala u Kini (*Muzej ženske kulture* u Shaanxi-ju), ili o žrtvama seksualnog nasilja u ratno doba (*Ženski aktivni muzej rata i mira* u Tokiju, Japan, i *Muzej rata i ženskih ljudskih prava* u Seulu, Južna Koreja). U okviru ove teme osuđivanja ratnog nasilja, neke institucije iz drugih muzejskih kategorija su stvorile spomen obilježja ženama, uključivši Anglo-Boer muzej rata u Južnoj Africi „posvećen ženama i djeci koja su patili tokom rata“¹².

Znatan broj ženskih muzeja je povezan sa feminističkim pokretima/grupama, i zbog ideologije koju prenose i zbog činjenice da njima upravljaju žene, to jest sa misijom koja je usmjerena na borbu protiv rodno zasnovane diskriminacije u savremenom društvu, čak i ako se odnose na prošlost¹³.

Još jedan aspekt koji ovi muzeji stavljaju u prvi plan je privatni i svakodnevni život (rad, porodica, život u kući, tijelo i rođenje), uključujući teme povezane sa istorijom mode i ženskim nakitom. Zasnovani na istoriji ili istoriji etnografije, ženski muzeji u Danskoj, Norveškoj i Vijetnamu su primjerci ove kategorije¹⁴ ili, naročito u slučaju mode, *Museo della Done de Merano*, koji preko mode istražuje evoluciju položaja žena tokom vremena.

Za neke od ovih muzeja jedan od osnovnih principa je bliska saradnja sa istoričarima, i uticaj na promociju istraživačkih projekata, organizovanje izložbi i kreiranje virtuelnih muzeja. U primjere spadaju projekat „Libertadoras“, nastao u partnerstvu Ženskog muzeja u Argentini i Odsjeka za španske, portugalske i latinoameričke studije Univerziteta u Notingemu (Velika Britanija)¹⁵, i virtuelna izložba „Patrimonio en femenino“ („Nasljeđe iz ženske perspektive“), koju je organizovao Generalni direktorat za likovnu umjetnost i kul-

12 <http://www.wmbr.org.za>

13 Široki opseg udruženja koja su angažovana u stvaranju ženskih muzeja ili planiraju da ih otvore uključuje i udruženje “Museo de Hechos Y Derechos de las Mujeres” (Alikante, Španija).

14 Kao što je Muzej žena juga, u Vijetnamu

15 Museo de la Mujer (Argentina) www.museodelamujer.org.ar/

Ženski muzej, Dalas

turno nasljeđe u Španiji, zajedno sa Institutom za feminističke studije na Universidade Complutense u Madridu¹⁶. Ovaj posljednji pruža online kataloge tematskih posjeta zbirkama smještenim u dva glavna muzeja u Madridu (Museo Nacional del Prado i Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofia), organizovanih pod naslovom „ženski putopisi“^{17,18}. Takođe

45 —

16 Nasljeđe iz ženske perspektive: http://www.mcu.es/novedades/2011/novedades_patrimonio_femenino.html. Za pregled kataloga <http://www.meecd.gob.es/cultura-meecd/areascultura/museos/mc/ceres/catalogos/catalogostematicos/patrimoniodefemenino/ausenciassilencios/acceso-a-la-exposicion.html>.

17 „Ženski putopisi“ u Museo Nacional del Prado u Madridu posvećeni su sledećim temama: „Autoritet i moć“, „Nauka i obrazovanje“, „Stvaranje i Spectacle“, „Work and Labor“, „Prava i ravnopravnost“: <http://www.museodelprado.es/educacion/educacion-propone/itinerarios/los-trabajosde-las-mujeres>; <http://www.museodelprado.es/educacion/educacion-propone/itinerarios/las-mujeres-y-el-poder>; <http://www.museoreinasofia.es/visita/tiposvisita/visita-comentada/feminismo>. The Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofia takođe predlaže feminističko čitanje svoje kolekcije, nazvane „Feminizam. Feministička perspektiva avangarde“ koja, po Cristina Castellano, „pruža novu perspective on the national view of Spain“ (Castellano, 2014A, 129).

18 Nasljeđe iz ženske perspektive: http://www.mcu.es/novedades/2011/novedades_patrimonio_femenino.html. 2013. tema izložbe je bila „mujeres ante la adversidad: tiempos y contratiempos“ (<http://www.ibermuseum.org/es/noticias-es/patrimonio-en-femenino-2/>)

treba pomenuti MUSEA virtualni muzej koji su 2004. godine kreirali Odsjek za istoriju i informacije i Odsjek za komunikacione tehnologije Univerziteta Angers i Virtualni univerzitet u Pays de la Loire (Francuska). Digitalnom reprodukcijom djela, predmeta i svjedočenja, u kombinaciji sa zvukom i video klipovima, on pokušava da pokaže doprinose žena u raznim oblastima sa fokusom na istoriju feminizma. Iako, po riječima jednog od osnivača, „postaje pomalo star“ (Lorriaux, 2015), on se bazira u velikoj mjeri na radu dva istorijska udruženja: Archives du feminisme, čiji je glavni prioritet da istražuje i okuplja dokumenta o feminističkim pokretima, i MNÉMOSYNE udruženja (Association pour le développement de l'histoire des femmes et du genre) (Associations, 2001, 266-267). Stoga nije iznenađujuće otkriti da su renomirani historičari iz oblasti ženskih i rodni studija angažovani u naučnim komitetima ovog tipa muzeja, kao u slučaju, na primjer, Karen Offen, predavačice na Stanford univerzitetu i konsultantkinje Međunarodnog muzeja žena u San Francisku (SAD), ili Christine Bard i Nicole Pellegrin osnivačica i liderki virtualnog muzeja Musea¹⁹.

Glavna misija muzeja koje sam nazvala „muzeji ženskih prava i antidiskriminacije“ je da doprinesu novijim inicijativama, ili osiguraju da se one zabilježe, naročito one koje su u vezi sa društvenom odgovornošću koja uključuje ženski pol. Dijalog između generacija, etničkih ili vjerskih grupa, borba protiv seksualnog nasilja, uključujući porodično nasilje, ili problematizacija odnosa između polova i institucije koje vrše vlast su pokretačka snaga svih tipova muzeja, koji su blisko povezani sa savremenim društvom. Reprezentativni primjeri uključuju Međunarodni muzej žena u San Francisku (SAD), Ženski muzej u Istanbulu (Turska) i, po pitanju porodičnog nasilja, Muzej roda u Ukrajini.

Muzeji umjetnosti imaju za cilj da prikažu umjetnost koju su stvorile žene, sačuvaju njihovo nasljeđe u vizuelnim umjetnostima i osiguraju da se izloži. U tom kontekstu,

19 <http://www.mnemosyne.asso.fr/index.php?page=journee-d-etude-2013> (17-04-2013; 11.40).

važno je razmotriti umjetničku grupu *Guerrilla Girls*, koju su osnovale žene koje su nosile maske gorila i koristile humor i umjetnost (postere, performanse itd) da osude, pored ostalih stvari, isključenost žena i rodno zasnovanu diskriminaciju u američkom umjetničkom svijetu, uključujući muzeje²⁰. Prema istraživačici Cristina Castellano, ovo je oblast koja se sporo razvijala s obzirom da je 2010. procenat žena umjetnica reprezentovanih u muzejima u Sjedinjenim Državama iznosio samo pet odsto (Castellano, 2014A, 117).

Umjetnički muzeji su kategorija muzeja koja uveliko pribjegava novoj multimedijalnoj tehnologiji i audiovizuelnom jeziku, ne samo kao sredstvu izložbene komunikacije već i kao simboličkoj alatki. Dematerijalizacija stvorena audiovizuelnim služi kao metafora za preostatak i izvore ženske istorije koji su uvijek slabi i teški za povratiti, dok jukstapozicija savremenih umjetničkih djela sa onima iz ranijih perioda ima za cilj da naznači da priče koje se pričaju ne pripadaju isključivo prošlosti već se takođe odnose i na sadašnjost (Mirkin, 2011).

Štaviše, simbolizam i metafora uopšte uzevši imaju posebno mjesto u ženskim muzejima, bilo u pogledu diskursa izložbe ili konkretnih zgrada, koje su često renovirane prostorije kao što su tamnice, azili i manastiri povezani, u opštem smislu, sa neizrecivom patnjom. Stvorene su prilike koje eksploatišu vezu između mjesta utamničenja, discipline i kontrole ženskog tijela tokom istorije. Muzeji umjetnosti uključuju i muzeje u bivšim domovima umjetnica, a jedan od najpoznatijih primjera je onaj slikarke Frida Kalo u Meksikositiju²¹.

20 Prema konsultovanom sajtu, umjetnička grupa *Guerrilla Girls* je formirana u Sjedinjenim američkim državama kao odgovor na izložbu održanu 1985. u Muzeju modern umjetnosti u Njujorku koji je namjeravao da predstavi najznačajnije umjetnike u svijetu savremene umjetnosti. Samo 13 (7.7%) od 169 umjetnika čiji radovi su bili prikazani bile su žene i sve su, bez izuzetka, bile Kavaskinje. (http://obviousmag.org/archives/2011/07/guerrilla_girls_gorilas_justiceiras_no_mundo_da_arte_1.html#ixzz2RqdH0b3y). Vidi i *Guerrilla Girls*. 2012. *The Guerrilla Girls' Art Museum Activity Book*, Printed Matter, Inc.

21 La casa azul: el museo de Frida Kahlo: <http://www.museofridakahlo.org.mx/> (22-04-2013: 13:45).

Ženski muzej, Dubai

Privremene izložbe za koje se tvrdi da su inspirisane rodnom muzeologijom i/ili feminističkom muzeografijom nisu baš uobičajene i obično se mogu naći u ženskim ili muzejima savremene umjetnosti. Kako ova tema nije u središtu ovog rada, nemam namjeru da je detaljno istražujem i nekoliko kratkih opservacija će biti dovoljno.

Probleme rodnih pitanja u muzejskim izložbama savremena muzeologija je postepeno otvarala, naročito socijalna muzeologija²². Potrebna je predanost muzeologa za angažovanje po ovom pitanju i naročito, kako je sugerisao Pollock (Pollock, 2007), „produkcija *orodnjenog* i inkluzivnog diskursa izložbe“ (Rechena, 2013, 377-378). Osim toga, njegovo uvođenje u izložbe ili muzejske komunikacije implicira „iskorjenjivanje rodnih stereotipa u komunikaciji;

²² Za neke privremene izložbe koje su se bavile ovim pitanjem vidi, pored ostalih, sajt *patrimonio en femenino*.

jezik izložbe koji je prikladan za sve sektore društva i uzima u obzir distinkcije između muškaraca i žena; izložbe koje nisu neutralnog i opšteg karaktera“, pored ostalih sugestija za preduzimanje mogućih puteva da se rodna muzeologija integriše u privremene izložbe (Rechena, 2013, 377-378).

Kao način uspostavljanja ženskih inicijativa u muzejima, neki autori predlažu i davanje značaja umjetnicama, kolekcionarkama, pokroviteljicama, kustoskinjama, muzeološkinjama²³, i uopšte ženskom dijelu muzejskog osoblja (pomoćnicama, administrativnom osoblju, specijalistkinjama za restauraciju itd)²⁴, kao i volonterkama koje u muzejima pružaju usluge (obilasci sa vodičem, podrška konferencijama, *ateliers* ili radionice) (Peyrin, 2008, 65-85)²⁵.

Ima jako malo studija o razvoju uloge tehničkog osoblja u muzejima tokom vremena. Po istoričarki Aurélie Peyrin, to je bio dobrovoljni rad koji su žene prvo počele raditi u američkim i francuskim muzejima na početku 20. vijeka. Po njenom mišljenju, dobrovoljni rad se može obuhvatiti definicijom „ženskog rada“ Michelle Perrot, kao produžetak „prirodnih dužnosti žene“, koje su bile materinske i kućne (Perrot, 1987, 3-8)²⁶.

Međutim, istorija kolekcionarki ima svoje korijene u dalekoj prošlosti koja seže, barem u zemljama Iberije, do 15. vijeka. Maria Bolaños Atienza, izvještavajući o situaciji u Španiji, opisuje ranu kolekcionarku kao domaćicu i nasljednicu koja djeluje iz osjećaja porodične dužnosti (Atienza, 2011, 36-41). Osnivanje kolekcija od strane žena došlo je mnogo kasnije i prije svega je pojava savremenog doba

23 Još jedna mogućnost bi obuhvatila analiziranje ženskog učešća u međunarodnim muzejskim menadžerskim strukturama (Portes; Raffin, 1991, 129-132).

24 Prema Rosa Maria Arjona Cano, 2011. od kompletnog osoblja španskih muzeja pod državnom upravom 66,4% su bile žene (Cano, 2011, 83).

25 U Japanu, zemlji sa značajnim brojem muzeja, 1990-tih volonteri u muzejskom osoblju su uglavnom bile žene (Matsushita, 1991, 144).

26 Ovo je diskurs koja počiva na predstavi o pripisivanju pojedinih kvaliteta svakom polu, sa blagošću, manuelnom spretnosti, strpeljenjem i poslušnost pripisanim ženskom polu, definišući podjelu muških i ženskih poslova tokom vremena.

(19. i 20. vijek)²⁷. Kolekcionarstvo je dio mentaliteta srednje klase, kult doma i komfora, značajan aspekt važnosti koja se pridaje privatnom životu u 19. vijeku (VaquinhasB, 2011, 454-464). Izazivajući konvencionalnu ideju o muškarcu kao kolekcionaru i ženi kao potrošaču, mnogi autori su u novije vrijeme počeli na nov način da procjenjuju kolekcionarke i materijalnu kulturu povezanu sa ženama. Predmeti rađeni rukom²⁸, „stotine malih stvari“ tako često ismijavane, bilo iz finansijskih motiva ili prosto za zabavu, u mnogim slučajevima su bile početna tačka za zbirke (Edwards, 2008, 50). Pojam ugodnosti u vrijeme kada je trebalo gomilati stvari (ukus za drangulije, koji opisuju neki autori), uključivši porcelan, umjetnička djela, knjige ili druge predmete, doveo je do osnivanja kolekcija i autentičnih „domaćih muzeja“ (Corbin, 1990, 496-501) u kojima izgleda da su žene igrale veću ulogu nego što se pretpostavljalo.

Mnogi drugi aspekti bi se mogli istražiti. Međutim, sa stanovišta rodne muzeologije, cilj je povratiti glas i rad žena unutar muzeja, dekonstruisati diskurse i promijeniti ih u teme za izložbe na način koji osigurava da se učutkivanje žena neće nastaviti.

Zaključak

Idi do najbližeg muzeja i prebroj djela koja su potpisale žene ... Izazov koji su prije neku godinu iznijele *Guerrilla Girls* još uvijek je relevantan: kako primjećuje muzeolog Maria Bolaños Atienza, odnos koji žene imaju sa muzejima je definisan odsustvom (Atienza, 2011, 36-41), prije svega u pogledu diskursa izložbe, čak i ako je bilo značajnih promjena u vezi sa tehničkim i profesionalnim osobljem.

27 O temi prikupljanja moderne i savremene umjetnosti, u kojoj, na međunarodnom nivou, ima nekih poznatih primjera kolekcionarki kao što je Peggy Guggenheim, vidi, pored ostalih, Duarte, 2012.

28 Personalizacija ručno rađenih predmeta je jedan od izraza individualnosti i samoafirmacije karakteristične za doba liberalizma. Takođe je i izraz "materijalne kulture ljubavi", jer su u artefakte uložene velike emotivne vrijednosti i stvoreni su za posebne namjene.

Kvindemuseet/ Ženski muzej, Aarhus, Danska

Prema tome, kako su muzeji mjesta posvećena sjećanju, važno je uvesti gledišta koja su naklonjena ravnopravnosti, tako da mogu odraziti i ženske inicijative u procesu ljudskog razvoja. Arhetip za velike muzeje zapadne Evrope (Britanski muzej, Luvr, Pergamon) koji su pomogli da se oblikuje moderno društvo odražava stanovišta koja su, po riječima Marián López Fernández Cao, „duboko androcetrična“ (Cao, 2011, 78).

Kao suštinske elemente u kreiranju formi nacionalizma i kolonijalizma (Levin, 2010, 1-2), prikazujući plijen osvajanja i perspektivu *osvajача*, oni podrazumijevaju rodni diskurs koji vrednuje muževnost i vojne uloge, isključujući žene ili ih povezujući sa privatnim životom i materinstvom. Na osnovu darvinističkih principa, ideološki diskurs koji prenose pretpostavlja hijerarhije rasa, nacija ili polova (Caine; Sluga, 2000, 111-122) koji prevode u narative koji marginalizuju žene. Uvođenje koncepta roda u rečnik feminizma

1960-tih inspirisaće bitnu preformulaciju raznih humanističkih i društvenih nauka. Preispitati biološki determinizam takođe je značilo preispitati društvene konstrukcije polnih razlika i njihovih posljedica u pogledu podjele vlasti, političkog uticaja i različitog pristupa ekonomskim resursima, kao i uticaja na produkciju naučnog i tehnološkog znanja. Tokom 1980-1990, koncept roda kao *društvenog konstrukta* je ušao u jezik muzeologije i imao je pozitivan efekat na diskurs izložbe nekih muzeja, omogućavajući i da se pojavi novi tip muzeja. To je dio šireg procesa oporavljanja ženskog iskustva, koji je imao važnu ulogu, ne samo u opštem razvoju istorijskih tema već i u stvaranju feminističke svijesti, pridonoseći širem shvatanju neravnopravnosti polova. Danas, ženski i/ili rodni muzeji otvaraju novi teren, i u oblasti historiografije i u smislu postavljanja pitanja koja nam pomažu da razumijemo kako su žene oblikovale svoje živote i izrazile ih (i nastavljaju da izražavaju) u odnosu na društvene promjene. Konačno, da posudimo čuvenu frazu Vidginia Woolf, može se reći da je učinjen intenzivan kolektivan napor da bi stekle *sopstveni muzej*.

Ženska i rodna istorija

Ana Stolić

Preispitivanje mesta i uloge žena u različitim epohama i društvima, artikulacija zahteva za promenom njihovog položaja, formulisanje teorijskih koncepata, akumulacija znanja o ženama i osmišljavanje raznovrsnih strategija za delovanje - fenomeni su modernog doba u evropskoj i svetskoj istoriji. Iako su danas svi oni obuhvaćeni zajedničkim terminom - feminizam, trebalo bi stalno imati na umu da je reč o vrlo složenim pojavama, koje imaju svoju istoričnost. Zato feminizam nije rezultat nekakvog linearnog istorijskog procesa, nego skup raznovrsnih, često i suprotstavljenih, teorijskih uobličavanja i praksi.

Rasprava o tome kakav položaj pripada ženama u društvu – koju su započeli prosvetitelji u 18. veku, a nastavili je vodeći ideolozi Francuske buržoaske revolucije - predstavljala je nastavak debate iz ranijih vremena koja se u suštini svodila na čuveno pitanje da li su žene (uopšte) ljudi¹. Suprotstavljajući se generalno stavovima crkve, zagovornici novog doba dotakli su i jedan od glavnih postulata hrišćanstva o grešnoj ženskoj prirodi, pokušavajući da definišu novi model žene - kao obrazovane majke novih građana. Tokom 19. veka, u okviru razvijenog koncepta građanskog društva, preformulisane su ranije pozicije obeju strana u smislu postavljanja temelja za politički aktivizam žena, kao i razvijanja antifeminističke argumentacije. Artikulacija „ženskog pitanja“ kao centralnog uporišta političkog delovanja predstavljala je početak organizovane

53 —

1 Gizela Bok: Žena u istoriji Evrope; Klio, Beograd 2005, str.15-95.

borbe za političku participaciju i za socijalnu i društvenu ravnopravnost žena u većini evropskih društava. Krajem 19. veka dolazi do internacionalizacije ženskog pokreta, ali pred početak epohe ratova u 20. veku feministički pokreti bivaju duboko nacionalizovani. Reč je o procesima nacionalizacije feminizma i feminizacije nacionalizama, koji su bili karakteristični za sva društva u Evropi.²

Ratna razaranja, velika ekonomska kriza, političke i društvene promene u prvim decenijama 20. veka promenili su i strategije ženskih pokreta. U jeku borbe tadašnjeg feminističkog pokreta za pravo glasa postavljeno je i pitanje o neadekvatnosti celokupne istoriografije, odnosno njenoj nekompletnosti zato što je isključivo bila fokusirana na ratove, politiku, velike ličnosti i ideje. Ili, kako je to formulisala Virdžinija Vulf krajem dvadesetih godina 20. veka, bio je potreban dodatak celokupnoj pisanoj istoriji čovečanstva, u kojem bi bila interpretirana istorija njegove druge polovine, istorija žena³. Kada je pokrenut novi talas feminističkog pokreta u Evropi i SAD šezdesetih godina 20. veka pojavila se i nova disciplina – ženska istorija. Iako je odnos između političkog pokreta i ženske istorije bio složen, njihova veza je bila čvrsta i jasna. Ženska istorija je ubrzo postala akademska disciplina, definisana naučna oblast sa ciljem da prikaže herstory nasuprot his-story, odnosno da u okviru postojeće istoriografije progovori ne samo o heroinama istorije, nego i o ženskoj ulozi u prošlosti, potčinjenosti žena i motivima za delovanje na polju politike. Povezanost političkog pokreta i istorije bila je vidljivija u odnosu na ostale humanističke discipline pre svega zato što je politici bila potrebna potpora za tvrdnje o potčinjenosti žena kroz istoriju. Međutim, ubrzo se pokazalo da jaka veza između politike, odnosno feminističkog pokreta, i ženske istorije kao akademske discipline

2 Karen Offen: *European Feminisms 1700-1950, A Political History*; Stanford University Press, Stanford 2000, str. 182-213; Ida Blom, Karen Hagemann, and Catherine Hall (eds.): *Gendered Nations*; Berg, Oxford 2000, pp. 8-10.

3 Virdžinija Vulf: *Sopstvena soba*; Plavi jahač, Beograd 1995, str. 15.

Britanske sufražetkinje, Mančester, 1896.

ne može da potraje. Feminističke aktivistkinje su optužile svoje akademske saborce da su podlegle pod pritiscima univerzitetskih uprava i odvojile se od političkog aktivizma. Bile su uverene da će relativno bezbedno okruženje univerzitetskih sredina oslabiti snagu pokreta i stvoriti samo još jednu u nizu akademskih disciplina: žensku istoriju ili ženske studije. Sa univerziteta su poricali da je reč o povlačenju, tvrdeći da je širenjem interesovanja prošireno i polje istraživanja na sve aspekte života žena u prošlosti. Osim toga, pojavile su se i prve unutrašnje kontroverze i naučni autoriteti na polju ženske istorije, što je uticalo na sve veće distanciranje od političkog aktivizma⁴.

Ženska istorija je tokom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. veka bila posvećena isključivo ženama u istoriji i

4 Joan W. Scott, „Women’s History” u: Peter Burke (ed.): *New Perspectives on Historical Writing*; PSUP, Pennsylvania 1992, p. 56.

naporima da se istorija žena uključi kao „dodatak“ postojećoj istoriji. Isticanjem značaja žena u prošlosti stalno je dovođila u pitanje postulate istorijske struke, definicije istorije i dotadašnju hronologiju⁵. U toj ranoj fazi ženska istorija je često koristila koncepte društvenih nauka. Posebno je bila korisna teorija klasa, pomoću koje je trebalo da se dokaže da žene kroz rad i rađanje reprodukuju svoje živote. Međutim, ubrzo su se pokazali nedostaci ovakvog pristupa jer su neki oblici potčinjenosti bili istovetni za muškarce i žene, a neki su, opet, bili nezavisni od klasnog sistema. Opšta potraga za odgovarajućim konceptima bila je motivisana željom da se akumulacijom znanja o istoriji žena omogući njena integracija u postojeću istoriju i historiografiju.

Kako je zvanična historiografija odgovorila na pojavu i izazove ženske istorije? Reakcija je bila burna i usmerena pre svega na ideološku pozadinu nove discipline. Isticana je distinkcija između istorije kao znanja stečenog, kako su tvrdili, neutralnim istraživanjem i političkog aktivizma kao pokretača ženske istorije. Prema mišljenju kritičara, najveću opasnost predstavljala je mogućnost tendencioznog čitanja istorijskih izvora⁶. Kako je vreme proticalo, jedan broj kritičara je u afirmaciji podele na „mušku“ i „žensku“ istoriju video razlog za njeno tolerisanje i delimično prihvatanje u okviru struke. Smatrali su da ženama treba dati njihovu istoriju pošto je to istorija o porodici i seksu.

Izgledalo je da je optužba za ideološko delovanje posredstvom struke bila preveliki teret i pretnja za neke zastupnike ženske istorije i oni su ostajali na pozicijama da su žene dodatni subjekt istorije. Na drugoj strani, sa pojavom društvene istorije kao nove oblasti istraživanja, sa novim pristupima i interpretacijama prošlosti - ženska istorija je

5 U čuvenom eseju *Did Women have a Renaissance?* Džozan Keli je navela da je celokupna historiografija „subjektivno usmerena epistemologija“ i da renesansa za muškarce, kao i većina ostalih političkih, kulturnih ili socijalnih pokreta preporoda tokom istorije, nije donela boljitak i ženama. Vid. u: *Women, History and Theory: The Essays of Joan Kelly*; University of Chicago Press, Chicago 1984.

6 Videti polemiku između Natali Zemon Dejvis i Roberta Fajnlija u časopisu „*American Historical Review*“, jun 1988, str. 553-573, 572-603.

dobila polet. Status istorijskog subjekta dobile su različite društvene grupe, a teme ženske istorije postale su porodica, političke organizacije, društvene ustanove itd. Osim toga, predmet istraživanja postaje i „ženska kultura“, shvaćena kao proizvod ženskog istorijskog iskustva. U okviru ovih istraživanja pokazao se analitički potencijal ostalih dihotomija kao što su priroda/kultura, porodica/rad, javno/privatno, a ne samo muškarac/žena⁷. Ipak, bez obzira na proširenje istraživačkog polja i sticanja novih, drugačijih znanja o prošlosti žena, one su i dalje bile shvaćene kao posebna, jedinstvena kategorija društva, odvojeni biološki entitet nasuprot muškarcu, čije se iskustvo menjalo u različitim kontekstima, ali je njihovo esencijalno biće žene ostajalo nepromenjeno. Muškarci su, takođe, viđeni kao homogena celina, suprotstavljena ženama kako bi zaštitila svoju moć i izvor svoje nadređenosti.

Priča o odvojenom ženskom identitetu, pored svih početnih prednosti koje je imala u definisanju discipline, nije doprinela integrisanju ženske istorije u „pravu“ istoriju, niti je dovela do rekonceptualizacije cele discipline (u smislu nove hronologije, preispitivanja osnovnih postulata struke itd). Pokazalo se, pre svega, da je ideja o nekakvom jedinstvenom identitetu žena, koja je bila svrsishodna za politički aktivizam, neodrživa. Žene su, kao i muškarci, živle i žive u različitim političkim, ekonomskim i kulturnim kontekstima, odnosno pripadale su različitim rasama, klasama, etnicitetu i seksualnoj orijentaciji. Kako se koncept o zajedničkom identitetu žena odnosio samo na pripadnice srednje, bele klase u zapadnoj kulturi, bio je kritikovan kao esencijalistički. Problem je bio u nepostojanju analitičkog aparata za promišljanje razlike i načina na koji je konstrukcija razlike uticala na odnose među pojedincima i društvenim grupama.

7 Kao na primer Natalie Zemon Davis: „Women on Top“ u: *Society and Culture in Early Modern France*, Stanford 1975; Elaine Showalter: *The Female Malady. Women, Madness and English Culture 1830-1980*, New York 1985.

Rod (Gender): polet i razočaranja

Ideje antropologa iz tridesetih godina 20. veka da su termini muškarac i žena društveno i kulturno definisane kategorije, a ne biološke datosti - razvijena je pola veka kasnije u široko prihvaćenu analitičku kategoriju sistema pola/roda. Naime, feministički orijentisana antropologija engleskog govornog područja je tokom sedamdesetih godina 20. veka uvela termin „gender“ (kod nas preveden kao „rod“) u cilju teorijskog promišljanja pitanja razlike između biološkog pola (sex) i društveno i kulturno konstruisanog roda (gender).⁸ Sistem pola/roda bio je široko prihvaćen u društvenim naukama, u kojima se smatralo da su rodni odnosi kulturne konstrukcije i da se kategorije muškosti i ženskosti ne mogu posmatrati kao prirodne datosti.

U okviru ženske istorije koncept roda izazvao je odmah velike diskusije. Ocenjeno je da je njen analitički potencijal veliki i za istoričare, jer omogućava da se odnosni sistem koji postoji između termina muškarac i žena posmatra u širem kontekstu drugih promenljivih kategorija, kao što su rasa ili klasa u različitim epohama. Samim tim kategorija roda je imala i svoju istoričnost. Na to je među prvima ukazala Džozan Skot, jedna od najpoznatijih istoričarki koja se bavila teorijskim aspektom roda. Njena definicija ove kategorije i njene upotrebljivosti za istorijsko istraživanje predstavlja vodič za sve one koji su prihvatili i primenili taj koncept u svojim radovima. Skotova je „rod“ videla kao konstitutivni element društvenih odnosa zasnovanih na shvatanju razlika između polova, pri čemu je kategorija roda jedan od primarnih puteva konstituisanja i označavanja odnosa moći u društvu.⁹ Feministički istoričari su sada bili u mogućnosti da prošlu realnost žena uporede sa muš-

8 Zorica Ivanović: Pogovor: Antropologija žene i pitanje rodni odnosa u izmenjenom diskursu antropologije, u: Žarana Papić, Lidija Sklevicky: Antropologija žene; XX vek, Beograd 2003, str. 398.

9 Joan W. Scott, Gender: A Useful Category of Historical Analyses, u: Gender and Politics of History; Columbia University Press, New York 1999, p.42 (revised edition).

Članice Pokrajinskog odbora AFŽ-a za Crnu Goru i Boku, 1943.

kom kroz područja politike, institucija, prava, književnosti i vizuelne kulture. Istoričnost kategorije roda im je omogućila nova tumačenja istorijskih promena i fokusiranje na društvenu, a ne biološku prirodu objašnjenja nejednakih uslova života za žene i muškarce u prošlosti. Tako su neki „ženski istoričari“ povezali studije roda sa studijama politike i pokazali da su žene – iako nisu bile zastupljene u političkim programima, apelima i retorici i nisu participirale u politici – ipak učestvovala u pravljenju istorije. To se posebno odnosi na epohu kreiranja nacionalnih država u 19. i početkom 20. veka, kada su žene bile posebno važne u programima nacionalnih mobilizacija, kao deo populacije koji biološki i kulturno učestvuje u procesima produkcije i reprodukcije nacije¹⁰.

Područje politike je bilo samo jedno od brojnih na kojima se mogla primeniti kategorija roda kao kategorija analize. Međutim, u većini istraživanja kategorija roda najčešće

¹⁰ Videti: Nira Yuval Davis: *Gender and Nation*; SAGE publications, London 1997, p. 15; Ida Blom, Karen Hagemann, and Catherine Hall (eds.): *Gendered Nations*; Berg, Oxford 2000, p. 8.

je korišćena kao sinonim za univerzalnu kategoriju žena. U okviru tema kojima su se bavili – a reč je o poznatim temama iz domena sociologije kao što su porodica, žene i deca, dok su teme moći i politike ostajale izvan dometa – podupirali su podelu na javnu i privatnu sferu. Ideja o odvojenim sferama života, javnoj i privatnoj, zasnovana je na jednoj od najpoznatijih dihotomija žena/muškarac (priroda/kultura, porodica/politika), pri čemu je javna sfera bila isključivi muški domen, a svet doma, porodice bio je rezervisan za žene. Iako je bilo naglašeno da su odnosi među polovima društveno i kulturno konstruisani, nije bilo reči o tome zašto je tako i kako se oni menjaju. Rezultat je bio da je većina istoričara koji su se bavili ženskom istorijom ponudila objašnjenja da je jedan od glavnih uzroka ženske „podređenosti“ kroz istoriju pripadnost žena posebnoj društvenoj sferi (privatnoj) u odnosu na muškarce (javna i privatna sfera). I dok su žene, uvek i samo, bile smeštene u domen privatnog, muškarcima je pripadala oblast javnog i privatnog. Ovaj koncept je neko vreme, osim u okviru društvene istorije i istorije mentaliteta, bio važno uporište ortodoksne feminističke teorije i ženske istorije. Njihovi predstavnici su tvrdili da su žene u 19. veku koje su pripadale srednjoj klasi doživele marginalizaciju, jer su se povukle u okvire kuće i porodice, posvetile se gajenju dece i bile zatvorene u privatni svet doma. Međutim, pokazalo se da je taj pristup neodrživ. Kritika koncepta javno/privatno bila je žestoka tokom osamdesetih godina 20. veka. Ona se zasnivala na tvrdnjama da je podela na privatno i javno, kao i ostale podele, rezultat konstrukcije. To je posebno uočljivo u modernim društvima u kojima državni intervencionizam zadire u sve oblasti života, pa je i konstrukcija granice privatno/javno u suštini nastala nametanjem „odozgo“, bilo da je u pitanju država ili neki drugi autoritet. Politički odnosi moći postoje u svakoj društvenoj oblasti i oni deluju na svim nivoima društvenih odnosa. Pokazalo se da su tvrdnje o podređenosti žena u privatnom prostoru kuće relativne, da je postojala promenljiva ravnoteža bračne moći između

muškaraca i žena, kao i da su i jedni i drugi učestvovali u javnoj sferi u svim istorijskim epohama.¹¹

Na drugoj strani, neki istoričari su se bavili kategorijom roda koristeći tri teorijske pozicije: teoriju patrijarhata, marksističku teoriju klasa i poststrukturalističke psihoanalitičke teorijske škole¹².

Teorije patrijarhata, usmerene na reprodukciju i seksualnost, predstavljale su problem za istorijsku analizu zbog tumačenja rodnih odnosa kao istorijski nepromenljivih kategorija. Najžešće zagovornice postojanja jednog istoričnog patrijarhata bile su tzv. radikalne feministkinje¹³. Kritika tog stanovišta bila je zasnovana na tvrdnjama da patrijarhat nema dovoljan analitički kapacitet, jer se pokazalo da su u nekim društvima žene imale i imaju moć nad muškarcima i nad drugim ženama, a da je ženska potčinjenost bila definisana drugačijim vidovima društvenih podela. U poređenju sa kapitalizmom kao sistemom, patrijarhat je imao daleko manju snagu analitičke osnove.

Zagovornici novih pristupa pisanju istorije u prvi plan su isticali kategorije rase, klase i roda kao suštinske za istorijsku analizu. Početkom osamdesetih godina prošlog veka, posebno pod uticajem jedne od centralnih ideja Mišela Fukoa da je seksualnost istorijski produkovana, dolazi do pomeranja ranijih tvrdih stavova među feministima marksističke orijentacije da su porodica, domaćinstvo i seksualnost bili posledice menjanja modela proizvodnje. Ukratko, stvorena je atmosfera u kojoj je bilo moguće odu

61—

11 Amanda Vickery: *Golden Age to Separate Spheres?*, u: R. Shoemaker (ed.): *Gender & History in Western Europe*; Oxford University Press, Oxford 1998, pp. 186-199; Gisela Bock: *Chelining Dichotomies: Perspectives on Women's History*, u: K. Offen, J. Rendall (eds.): *Writing Women's History*; Bloomington 1991, pp. 8-17. O kritici koncepta podeljenih sfera ukratko u: Ana Stolić, *Rodni odnosi u „carstvu podeljenih sfera“*, u: *Privatni život kod Srba u 19. veku*, priredili Ana Stolić i Nenad Makuljević; Klio, Beograd 2006, str. 90-94.

12 Joan W. Scott, *Preface to Revised Edition*, u: *Gender and Politics of History*; Columbia University Press, New York 1999, p. 24.

13 Anna Green and Cathleen Troup, *The Houses of History. A critical reader in twentieth-century history and theory*; Manchester University Press, Manchester 1999, p. 256.

Sovjetske žene u Drugom svjetskom ratu

— 62

stajanje od okoštalih teorijskih pozicija. Pod uticajem antropologije, neki ženski istoričari su postajali svesniji dotadašnje esencijalističke prirode termina žena i svoje analize su usmerili u dva pravca. Počeli su da kategorizuju žene u prošlosti prema starosti, bračnom statusu, religioznoj pripadnosti, seksualnoj orijentaciji, mentalnoj i fizičkoj sposobnosti. Time su se umnožile kategorije žena u društvenom i istorijskom smislu. Na drugoj strani, neki feministički istoričari su bili posebno podstaknuti poststrukturalističkim teorijskim konceptima i njihovim tumačenjem postojanja razlike (među ženama kroz istoriju) unutar razlike (između muškaraca i žena), odnosno mogućnošću da se izađe iz začaranog kruga koncepta o jedinstvenom identitetu žene.

Nasuprot ubeđenju većine istoričara da je prošlost saznatljiva, jer postoji nekakva istina do koje se dolazi ovladavanjem određenom količinom informacija, poststrukturalisti su tvrdili da ne postoji jedna istina i neki zatvoren sistem u okviru koga se ona saznaje. To je značilo da ne postoje veliki narativi kojima se objašnjava ljudska istorija. Dok su istoričari tragali za dokumentima, likovnim pred-

stavama, arheološkim ostacima, shvatajući ih kao tekstove iz kojih se interpretira prošlost, poststrukturalisti su tekst videli kao sistem označavanja koji ne govori ni o čemu izvan sebe i čija značenja mogu da budu samo delimično saznatljiva pomoću dekonstrukcije, metode kojom se oslobađaju mnogostruka značenja unutar teksta¹⁴.

Dakle, poststrukturalizam je relativizovao svaku pretenziju istoričara na objektivnost, a u ekstremnom vidu negirao je postojanje činjenica-fakta, a samim tim i istorije kao saznatljive prošlosti. Za mnoge istoričare takve tvrdnje su predstavljale najveću jeres. Ipak, oni koji su se bavili istorijom marginalnih društvenih grupacija koristili su poststrukturalističke postavke da bi analizirali razlike koje postoje unutar grupa. Poseban značaj i važnost za njih predstavljali su radovi Mišela Fukoa posvećeni prvenstveno delovanju moći u njenim različitim oblicima.¹⁵

Svojim stavom da ne postoji istina, nego samo dominantna znanja koja daju moć onima koji znaju i o njima govore, sveo je istoriju na kontinuiranu borbu različitih grupa za dominaciju i moć. Fukoova gledišta doprinela su otvaranju mnogih novih istorijskih tema kao što su istorije marginalaca, ludila, tela, uključujući i politike tela, i izvršila su snažan uticaj na žensku i rodnu istoriju.

Druga grupa istoričara, koja je koristila poststrukturalističke stavove, bila je usmerena na dokazivanje da je svaki subjektivitet podeljen i konfliktan i da se zato ne može govoriti o jednoj jedinstvenoj esencijalnoj kategoriji žene. Postavke dve psihoanalitičke škole, anglo-američke i

14 Postoje mišljenja da je u slučaju istorije kao discipline, uputnije koristiti termin poststrukturalizam, dok je postmoderna više vezana za umetničke koncepte koji su nasledili modernu. Opširnije u: Jane Caplan, *Poststructuralism, Postmodernism and Deconstruction: Notes for Historians*; *Central European History* 22, 1989, pp. 260-268; Keith Jenkins (ed.): *The Postmodern History Reader*; Routledge, London 1997; Alun Munslow, *The New History*; Longman, Harlow, 2003.

15 Čuven po uočenoj vezi između moći i znanja, Fuko je veliki deo svog rada posvetio marginalizovanim grupacijam i to ne samo ženama, nego prvenstveno marginalizovanom znanju tih grupa. Mišel Fuko: *Nadzirati i kažnjavati*. Nastanak zatvora; Novi Sad 1997.

francuske, koje su se bavile procesima kreiranja subjekta i koje su početak formiranja rodni identiteta vezivali za rane godine dečijeg razvoja, bile su od velike koristi za rodnu istoriju. Psihoanaliza je pokazala da je polna identifikacija, iako na prvi pogled fiksirana, duboko nestabilna, jer je subjekt delom sačinjen od nesvesnog, delom od internalizovanih datosti patrijarhalnog društva i iskustva. Neki predstavnici ovih škola su tvrdili da seksualna razlika nije ukorenjena u prirodi ili u podeli rada i uloga, nego u nesvesnom i u jeziku¹⁶.

Nova saznanja o nestabilnom subjektu uputila su neke istoričare na neophodnost da se bave pojmom „muškosti“ i rodni subjektivitetom muškaraca. Pri tome, nije trebalo zanemariti da je moć nejednako raspoređena i među muškarcima¹⁷.

Jedna od debata u ženskoj istoriji odnosila se i na pitanje promene i kontinuiteta. Ženska istorija je nastojala da se uklopi u tradicionalnu periodizaciju istorije, iako su efekti promena bili različiti za muškarce i žene. Na primeru istorije ženskog rada, bez obzira na promene u iskustvima žena u širokom rasponu epoha od srednjeg veka do danas, želele su da pokažu da je celokupna struktura ženskog rada u odnosu na rad muškaraca ostala ista. Ovakvo tumačenje, zasnovano na promenama iskustva kao bazi identitetske politike je kritikovano zbog jasne intencije da se podrži politički aktivizam i zbog toga što su kulturne razlike između žena 18. veka i današnjih mnogo veće nego kulturne razlike između muškaraca i žena danas.¹⁸

Jedan od glavnih ciljeva ustanovljavanja kategorije roda kao korisne analitičke alatke u društvenim i humanističkim naukama bio je da se odvoji biologija od kulture i da se odgovori na pitanja kako su i pod kojim uslovima definisane različite rodne uloge muškaraca i žena; kako se kategorije

16 Jaon W. Scott: Nav. delo; pp. 37-39.

17 Michel Roper and John Tosh (eds.): Introduction: Historians and the Politics of Masculinity, u: Manual Assertions: Masculinities in Britain since 1800, London 1991.

18 Richard Evans: In Defence of History; Granta, London 1997.

muškosti i ženskosti menjaju u različitim epohama; kako odnosi moći i pravna regulativa utiču na pojmove muškosti i ženskosti i kako su formulisane norme kojima se u različitim društvima kontroliše seksualnost? Prema mišljenjima najvećih autoriteta u okviru ženske i rodne istorije, kategorija roda samo je delimično odgovorila na ta pitanja. Na početku novog milenijuma ona je prestala da podstiče i da provocira. Različiti su razlozi za opadanje entuzijazma, a među najvažnijima je činjenica da je u svakodnevnoj upotrebi „rod“ postao sinonim za biološku razliku među polovima, koja je shvaćena kao biološka datost. Osim toga, i pored razumevanja razlike između kategorije pol/rod, nije uvažavano stanovište da su obe kategorije u stvari proizvodi, oblici znanja. To je zanemarivao i veliki broj feminističkih teoretičara, ne uviđajući da su i muškarac i žena istorijski promenljive kategorije, čije se značenje menjalo kroz vreme i kulture¹⁹.

Rezultati istraživanja u antropologiji su, takođe, pokazali da postoje društva u kojima rodne razlike nisu zasnovane na polu i da društveni odnosi nisu utemeljeni na polnim razlikama, nego na društvenim odnosima moći²⁰.

Zbog svih tih nedoumica stručnjaci su predlagali da se sa većom pažnjom koristi termin „rod“, a neki su predlagali da ga treba i napustiti.

U potrazi za perspektivama

Preispitivanje analitičkog potencijala kategorije rod (gender) bilo je posebno podstaknuto tvrdnjama da su i pol (sex) i rod (gender) obilici znanja.²¹

Zato je postalo neodrživo uverenje da rod, kao način na koji su konstruisane uloge muškaraca i žena, prosto odra-

19 O tome je pisala Džudit Batler: *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of Sex*, New York 1993.

20 Zorica Ivanović, *Nav. delo*, str. 402–403.

21 Joan Scott: *Millennial Fantasies. The Future of 'Gender' in 21st Century*, u: C Honegger, C. Arni (Hg.): *Gender, Die Tücken einer Kategorie*; Chronos Verlag, Zurich 2001, p. 21.

žava pol ili mu je čak nametnut. Na temelju analiza Mišela Fukoa o telu i seksualnosti preovladalo je tumačenje da rod, kao skup društvenih pravila koja nastoje da organizuju odnose između muškaraca i žena, produkuje znanja koja imamo o polu i polnim razlikama. Dakle, u novijim radovima pol i polnost predstavljaju interpretaciju bioloških činjenica. Ako su pol, rod i polna razlika posledice znanja, onda se ne mogu koristiti kao polazne tačke za analizu. Time je dovedena u pitanje distinkcija pol/rod kao ključna za razumevanje istorije žena. Na drugoj strani, sociobiolozi (teorija da biološka evolucija ima primat nad društvenokulturnom realnošću) i evolucionisti psiholozi potenciraju univerzalne razlike u ponašanju i karakteru muškaraca i žena koje potiču iz njihovih reproduktivnih funkcija. Tako shvaćena nepromenljivost muško-ženske opozicije znači negaciju istoričnosti, jer sugerise da se usled bioloških činjenica ništa nije menjalo od praistorije do danas. Na polju istorije kao struke pominje se i novi pravac, bioistorija, jer je očigledno da je istorija, kao i druge humanističke discipline, u povlačenju pred biologijom i prirodnim naukama.

Stručnjaci su uočili da je glavna slabost rodne istorije u odnosu na tvrdnje koje stižu iz tabora evolutivnih psihologa to što odbija da razmatra pitanja pola. Zastupnici feminističke teorije, pa i feministički istoričari, nisu želeli da dotiču autoritete biologije. U teorijskim radovima nastalim krajem devedesetih godina prošlog veka sve više se govori o rodu i rodnom identitetu kao dinamički shvaćenom procesu, o nestabilnosti analitičkih kategorija pola i roda i o novom viđenju identiteta. Identitet nije više shvaćen kao unutrašnje svojstvo pojedinca ili grupe, nego kao rezultat delovanja izvan pojedinca. Takav identitet je promenljiv i u stalnom procesu preispitivanja. Rodni identitet je rezultat različitih diskursa i procesa koji se ne kreću pravolinijski.²²

22 Neki autori smatraju da je korisnije da se imenica gender zameni glagolom engender.

Intersekcijski pristup i razlike

Hande Brkalan Gedik

Ne mogu se svi ženski pokreti nazvati feminističkim i, respektivno, nemaju svi muzeji žena feministički koncept. Ali, u čemu je razlika između feminističkih i drugih muzeja? Da bi razumjeli tu razliku, moramo početi time što ćemo intersekcijski pristup uzeti kao integralni koncept feminističke teorije. Kao neko ko je na intersekcijском pristupu radio od 2000-te, oslanjajući se na njega kao na analitički alatku u sopstvenom feminističkom istraživanju, ovo izlaganje ću zasnovati na jednom, danas možda malo zastarelom, ali i dalje valjanom argumentu o kojem sam pisala 2011. (Birkalan-Gedik 2011a).

Teorije su proizvod određenog konteksta, vremenskog toka i događanja. Dakle, ukratko se osvrćem na koncept intersekcijskog pristupa koji sam tada iznijela. Čula sam kako se govori o tome da je ženski pokret u Turskoj 90-tih imao fragmentaran karakter i da nije bilo nikakvog „lijepka“ koji bi ih povezao u kompaktan pokret (Birkalan-Gedik 2011a: 344). Namjera članka bila je da odgovori na ovu „dijagnozu“ i u njemu sam ukazala na tri moguća načina kako možemo održati „inkluzivni“ feminizam za žene uz istovremeno uvažavanje razlika među ženama, što je moguće samo primjenom intersekcijskog pristupa, razmatranjem intersekcija kao što su: etnička pripadnost, nacija i klasa (primjer: kurdske žene); religija, nacija i klasa (primjer: žene Alevi) ili seksualni identitet, etnička pripadnost i klasa (primjer LGBTT) (Birkalan-Gedik 2011a: 344).

Moje stanovište je bilo blisko stanovištu feminističkog

antropologa koji sa Alevi i kurdskim ženama u Turskoj i u transnacionalnom prostoru radi još od kraja 90-tih. U članku sam obrazložila zašto danas ne bi trebalo da bude nesklada između različitih feminizama uprkos njihovim razlikama. Što je još važnije, godinama nakon što je članak objavljen, grupe solidarnosti u Gezi parku¹ su pokazale da uprkos tome što dolaze iz različitih sredina mogu zajedno da se suprotstave opresiji ili, kako je to kazala *Patricia Hill Collins*, „matrici dominacije“ (Hill Collins 1990), da prepoznaju međusobnu povezanost različitih društvenih klasa (Birkalan-Gedik 2017).

Učiti iz teorija rase i roda

Šta je onda „intersekcijski pristup“ – koncept koji je bio tako plodotvoran? Među mnogim stručnjacima za intersekcionalnost, posebno su dvije Afro-Amerikanke inspirale moje razmišljanje o intersekcionalnosti. Jedna od njih je *Kimberlé Crenshaw*, profesorica prava na *Columbia University* (Crenshaw 1989), a druga je *Patricia Hill Collins*, profesorica sociologije na *University of Maryland, College Park* (Hill Collins 1990).

Crenshaw je bila zainteresovana da osvijetli iskustva obojenih žena i djevojaka u SAD. U novije vrijeme ona je dala konkretne primjere svojih napora (Crenshaw 2015). *Emma De Graffenreid* i nekoliko drugih crnkinja tužilo je 1976. *General Motors* zbog diskriminacije, tvrdeći da kompanija razdvaja radnu snagu po rasi i polu, da crnci rade jednu grupu poslova, a bijelci drugu. Predstavljajući ovaj primjer, *Crenshaw* je pokušala da stavi tačku na kontinuirana-

1 Događaj je započeo kao demonstracija protiv odluke turske vladajuće partije AKP da gradi barake gdje je smješten Gezi Park na Taksim-u i trajao je od 28. maja do 30. avgusta 2013. Ubrzo nakon početka, mirne proteste prekinula je policija koja je protiv građana koji su se okupili na Taksim-u koristila suzavac. Dešavanja na Gezi-ju premašila su ekološki otpor, jer su građani demonstriali protiv nasilja nad ženama, zabrane slobode izražavanja i organizovanja i mirnih protesta. Ukratko, demonstracije u Gezi parku privukle su mnoge različite grupe zajedno koje su ustale protiv infamije.

Ritualni ples Alevi žena, Turska

ni strukturni problem i interseksijski pristup je vidjela kao mogući način borbe sa rasizmom na radnom mjestu. Ali na kraju, kako podsjeća *Crenshaw*, slučaj je odbijen. Sud je vjerovao da crkinjama *ne bi trebalo dopustiti da svoju rasu i rod kombinuju u jednom zahtjevu* (istakla autorka)².

Argument suda je upravo suprotan stavu *Crenshaw* o interseksijskom pristupu! Ona je istakla ograničenost politike jedinstvenog identiteta i neuspjeh u prepoznavanju razlika unutar jedne identitetske grupe. Obrazlagala je da u okviru politike identiteta, kada se zalažemo za poboljšanje života svih žena, moramo da razmotrimo i kako proživljena iskustva žena različitog rasnog, klasnog i geografskog porijekla mogu zahtijevati različite vrste poboljšanja (*Crenshaw* 1991). Njena formulacija interseksijskog pristupa je

2 Crenshaw, aludirajući na svoj rad iz 1989, „Demarginalizacija rase i pola“.

proistekla iz stvarnog života. Dakle, važno je da razumijemo da iskustva žene iz stvarnog života predstavljaju osnov intersekcijske analize. Primjena ove komponente veoma je bitna za inkluzivnost ženskih muzeja.

Inkluzivni muzej žena: novi domen za intersekcijski pristup

Inkluzivni muzeji treba da se pozabave ženskim razlikama – intersekcijama njihovih etničkih, klasnih, vjerskih i drugih rodni identiteta. Svaka od ovih intersekcija može s punim pravom tražiti svoj prostor u muzeju žena, ali samo inkluzivni muzeji mogu upravljati različitim ženskim iskustvima ujedno. Sve ove kategorije, umjesto da su podijeljene, mogle bi zajedno djelovati na prevazilaženju raznih stepena dominacije i moći.

Iako pisanje „*herstory*“ pripada jednom od ranijih napora feminističke misli, ideja o „feminističkom muzeju“ je relativno nova. Ipak, kustosi u muzejima su se borili sa pitanjem reprezentacije. *Nicole Robert*, na primjer, usmjerava

— 70

Maryam Şahinyan: Portret

našu pažnju na činjenicu da su se muzejski profesionalci bavili pitanjem isključenosti po osnovu identiteta, i da pluralitet određene ženske zajednice predstavlja izazov za reprezentaciju u muzejima (Robert 2014). Slično, *Meral Akkent* muzeje smatra „ogledalima promjene“, naglašavajući da ženski muzeji stvaraju žensko sjećanje, nudeći nove modele muzeja za žene kao aktere promjena i vidljivosti (Akkent 2010).

Ali, poznato nam je da nisu svi muzeji žena ni feministički ni inkluzivni. Međutim, kada muzej uključi intersekcijski pristup u svoju konceptualizaciju – od izbora kustosa do organizacije izložbe, ili u implementaciji edukativnih programa – on može postići mnogo toga u isto vrijeme. U našem slučaju, on može osvijetliti ženske narative, dopustiti ženama da ispričaju svoje „*herstories*“, kao što to navodi Muzej žena Istanbula (IKM). Na taj način, oni mogu osporiti patrijarhalne narative, i *Istoriju* i *Muzej*. Posmatrano sa post-kolonijalnog stanovišta, oni mogu osporiti eurocentrične poglede na muzeje, koji su i alatka i proizvod kolonijalizma³. Ako internalizuju intersekcijski pristup, oni mogu, na primjer, otvoriti prostor za seksualni identitet i seksualnu orijentaciju. Na taj način, oni mogu osporiti *heteronormativne* narative mejnstrim muzeja.

Takođe, treba istaći da ovo ne bi trebalo raditi na „aditivan“ način. Trebalo bi da smo duboko zainteresovani za epistemički habitus i za razmatranje moći sa strukturne perspektive (YeonChoo/ Feree 2010: 129-149). Na primjer, moramo imati svijest o tome kako su različite intersekcije kreirale različite forme i stepene opresije.

Danas smo svjesni da nam manjka ženske kreativnosti u muzejima. Znamo da to za nas predstavlja problem i želimo da ga prevaziđemo. „Ženski *all-inclusive*“ muzej, po mom mišljenju, treba da prikaže svijest o otkriću i reprezentaciji iskustava žena i njihove priče. Na kraju, ali ne

3 Želim da ukažem na samorefleksivne napore ICOM (Međunarodni savjet muzeja) u stvaranju svijesti za mejnstrim muzeje za kritikovanje sopstvenih eurocentričnih pogleda.

Ženski muzej, Dubai

najmanje važno, inkluzivni muzej treba da saraduje sa feminističkim organizacijama i aktivistkinjama, da bi se prestomio jaz između feminističke teorije, prakse i aktivizma. Činjenica da se identiteti ukrštaju na dinamičan i složen način pruža nam nove mogućnosti za rješavanje inkluzije po osnovu identiteta (Robert, *ibid.*). Međutim, trebalo bi da izbjegavamo pojednostavljeno davanje prioriteta jednom identitetu nad drugim, na primjer etničkoj pripadnosti nad polom, ili rodu nad klasom. Umjesto toga, u našem fokusu treba da bude kako klasa ili etnička pripadnost mogu uticati na rod, starost ili hendikepiranost. Ovo bi mogli nazvati „primijenjena intersekcijaska teorija“ u kontekstu muzeja, koja nas poziva na kritičku refleksiju o postojećoj dinamici moći. Ovo je veoma važno, jer će to uticati na selekciju, to jest odluku ko će biti reprezentovan u muzeju. Takav muzej ne treba uvijek da predstavlja prve, ili jače, već i obične žene koje su se same borile u okviru različitih sistema moći.

Sad, kako možemo održati intersekcijski pristup? Na šta da usmjerimo pažnju kada oživljavamo mnoštva ženskih

iskustava u muzejima? Trebalo bi da počnemo da prihvatamo činjenicu da su žene izvor svoje sopstvene istorije, da imaju moć i da one, kao takve, nude mnogo demokratskiju verziju istorije.

S druge strane, treba da budemo svjesni da su muzeji mjesta susreta – sretanja drugih. Oni su takođe *lieux de momoir/ mjesta pamćenja* (Pierre 2006) i mjesta *spomena*, sjećanja na žene (naglasila autorka). Po istom principu, ne možemo negirati da i muzeje prožima moć – koliko god da mogu podsticati inkluziju, oni mogu zapasti u zamku ekskluzije (Birkalan-Gedik 2013). Ovdje i danas, suočavamo se sa drugačijim kontekstom „borbe“ od one koju je vodila Crenshaw.

Uzmimo kao primjer *Maryam Şahinyan* (prva turska profesionalna fotografkinja jermenskog porijekla) koja je u IKM⁴. Mislim da nije tamo samo zato što je ona „prva“ u svojoj branši – to je stvar hronologije. Kao istraživačicu interseksijskog pristupa, mene interesuje kako je uspjela da iz *Sivas*-a, sa četiri godine, stigne do Istanbula tokom jermenskog genocida i postane fotografkinja, da snimi hiljade fotografija, ali da ostavi samo šačicu svojih⁵. Kako je radila u kontekstu patrijarhalnog, heteronormativnog društva i u kontekstu nasilja? Treba da budemo senzitivni na različite intersekcije religije, klase i etničke pripadnosti.

Smatram da je svaka žena predstavljena u IKM znak jedne pobjede: one su, u stvari, *revolucionarke* u svojoj branši, u sopstvenim pravima. One su Jermenke, Grkinje, Vizantinke, Turkinje, Alevi, i kurdske žene. One stoje skupa i demonstriraju da njihov životni tok – njihov *curriculum vitae* – nije bio lak. Počast im je odata u inkluzivnom muzeju, u *lieu de memoir*. Ima čak i transnacionalne komponente, kada pomno pročitate IKM inernet sajt. Mislim da je

4 www.istanbulkadinmuzesi.org/en/maryam-sahinyan (pristupljeno: 10. avgusta 2017).

5 <https://massispost.com/2017/03/maryam-sahinyan-first-female-photographer-turkey/> (pristupljeno: 10. avgusta 2017)

Şah Turna Ağdaşan¹ savršen primjer za to. Kao neko ko je čuo mnogo priča o kurdskim i Alevi ženama, umjetnicama i običnim ženama, htjela bih da ih u IKM vidim još više.

Zaključak

Ja sam antropološkinja koja je mnogo godina provela baveći se disciplinarno historijom i praksom. Često me pitaju šta je antropologija (Birkalan-Gedik 2009a). Po meni, antropologija uključuje dvije stvari: prva od njih je epistemički put ka „drugom“ (izraz koristim na sartrovski, egzistencijalistički način, u smislu davanja prava drugom da bude „drugi“ i u smislu upoznavanja), a druga, koja je s prvom u vezi, jeste samorefleksivnost, koja počinje sa upoznavanjem „Sebe“ da bi se razumio „Drugog“. U stvari, obje stvari su važne za interseksijsko feminističko razmišljanje.

Crenshaw razmatra interseksijski pristup kao „analitički senzibilitet“, način razmišljanja o identitetu i njegovom odnosu sa moći. Ona tvrdi da „brisanje intersekcija ne važi isključivo za crne žene“. Prateći njene riječi, trebalo bi da razmislimo o iskustvima žena imigrantkinja ne samo u krajnjem lokalitetu već tokom cijelog njihovog putovanja kao integralnom dijelu rodne migracije, jer deteritorijalizacija je na dnevnom redu. Kada su homofobna ubistva u Turskoj glavne vijesti svakog dana u raznim medijima, treba da razmislimo o trans-ženama. Šta je sa ženama sa invaliditetom koje se, uprkos svom invaliditetu, bore protiv policijskog terora – sjetimo se Gezi parka, na primjer. Sve one se suočavaju sa ranjivošću koja odražava intersekcije rasizma, seksizma, klasne opresije, homofobije, i još mnogo toga.

Iako prepoznaje razlike među ženama, interseksionalnost predlaže inkluziju. A prepoznavanje neposrednosti interseksijskog pristupa za feministički rad je prvi korak na dugom putu.

6 www.istanbulkadinmuzesi.org/en/asik_sah_turna_agdasan_ozan_sahturna (Accessed: 10 August 2017).

Reference

- Akkent, Meral (2010) "Dünyadaki Sosyal Değişimlerin Aynası: Kadın Müzeleri", in: Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi (13–16 Ekim 2009) Bildiri Kitabı, Vol: 1., İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, pp. 229–240.
- Arat, Yeşim (2008) "Contestation and Collaboration Women's Struggles for Empowerment Turkey", in Kasaba, Reşat (Ed.) (2008), *The Cambridge History of Turkey* (4), Cambridge: CUP, pp. 388–418.
- Birkalan-Gedik, Hande (2018) Forthcoming. *Feminist Antropoloji: Kültürlerarası Perspektifler*. (Feminist Anthropology: Intercultural Perspectives). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,
- (11 May 2017) Karl-Franzens-Universität-Graz. Invited speaker at the Gender Colloquium. "Geschlechterordnung in der (neuen) Türkei: Transnationale Auswirkungen eines lokalen Themas" (Gender Regimes in (New) Turkey: Transnational Implications of a Local Theme, Presented at the Flucht – Asyl – Integration: Integration – eine Aufgabe für uns und die Flüchtlinge. Genderspezifische Aspekte.
 - (2013) "Yaşayan Müze ve Kültür: Müzecilikte Etnografiye ve Sözlü Tarihe Dayalı Yaklaşımlar" (The Living Culture and the Museum: Ethnographic and Oral History Approaches to Museology), in: Trabzon ve Yöresi Halk Kültürü ve Etnografyasının Derlenmesi ve Müzelenmesi Çalıştayı. Bildirileri (Proceedings of the Collecting Ethnography in Trabzon and Its Environs). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, pp. 13–24.
 - (2011a) "Feminist Hareketler" (Feminist Movements). in: Doğan-Kartal, B./Kümbetoğlu, B (Ed.) (2011) *Yeni Toplumsal Hareketler* (New Social Movements), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, pp. 104–132.
 - (2011b) "Kesişimsellik: Türkiye'de Antropoloji ve Feminizm arasında 2000'li Yıllarda Farklı Toplumsal Cinsiyet Kimlikleri ve Yönetimi", *Cogito: Sexual Identity and Queer Theory Special Issue* (65–66), pp. 340–352.
 - (2009a) "Türkiye'de Feminizmi ve Antropolojiyi Yeniden Düşünmek: Feminist Antropoloji Üzerine Bir Deneme" (Thinking About Feminism and Anthropology in Turkey: An Essay on Feminist Anthropology). *Cogito Feminism Special Issue* (58), pp. 285–338.
 - (2009b) "Kesişimsellik: Türkiye'de Antropoloji ve Feminizm Arasında 2000'li Yıllarda Toplumsal Cinsiyet Farklılığının Yönetimi", Paper presented at the IIIrd National Anthropology Congress in Turkey.
- Collins, Patricia Hill (2000) [1990, The Second Ed.]. *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment*. Routledge: New York.
- Crenshaw, Kimberlé (24 September 2015) "Why intersectionality can't wait." URL: www.washingtonpost.com/news/intheory/wp/2015/09/24/why-intersectionality-cant-wait/?utm_term=.07d170da0495 (Accessed: 10 October 2016).
- (1991) "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and

- Violence", *Stanford Law Review* (43/6), pp. 1241–99.
- (1989) "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination, Feminist Theory, and Antiracist Politics", in: *The University of Chicago Legal Forum*, pp. 139–167.
- Nora, Pierre (2006) *Hafıza Mekânları*, (Tr. By) Mehmet Emin Özcan. Ankara: Dost Kitabevi.
- Robert, Nicole (2014) "Getting Intersectional in Museums", in: *Museums and Social Issues* (9/1), pp. 24–33.
- Yeon Choo, Hae/Ferree, Myra Marx (2010) "Practicing Intersectionality in Sociological Research: A Critical Analysis of Inclusions, Interactions, and Institutions in the Study of Inequalities", in: *Sociological Theory* (28/2), pp. 129–149.

Kakav muzej žena nam treba?

U okviru projekta „Žensko nasljeđe kao pokretač razvoja Crne Gore – Kakav Muzej žena nam treba?“ – koji je u saradnji sa Nacionalnom komisijom za UNESCO i uz podršku UNESCO-a realizovala NVO NOVA Centar za feminističku kulturu – na Cetinju je 22. septembra 2017. organizovana panel diskusija „Kakav Muzej žena nam treba?“ kako bi se različitim zainteresovanim akterima kulture omogućilo da razmijene ideje i saopšte očekivanja koja imaju od osnivanja ove institucije. U radu panel diskusije učestvovali su predstavnici/ce civilnog sektora, akademske zajednice, institucija kulture, lokalne zajednice i turističke organizacije. U ovom tekstu donosimo izvode iz izlaganja panelista/kinja.

77—

► Paula Petričević, filozofkinja, aktivistkinja i publicistkinja:

Muzej žena je prije svega potreban ženama da ne bi stalno plaćale visoku cijenu zaborava ženske istorije. Zaboravljajući tu istoriju, mi potkopavamo vlastite pozicije i borimo se za pogrešne ili unaprijed izgubljene bitke. Deprimirajuće je saznanje da se borbe koje danas vodimo po svojim ciljevima ne razlikuju od borbi koje su vodile naše pretkinje prije pedeset ili sto godina. Važno je da to znamo jer ćemo jedino tako moći da razumijemo svoju poziciju danas. Muzej žena nam je, dakle, potreban da ne bismo ponavljale iste greške i da bismo bolje razumjele svoje borbe.

Takođe, ovaj muzej bi morao biti mjesto na kojem se

kritički promišlja sadašnji položaj žena. To bi morao biti prostor učenja, istraživanja i akademske rasprave, ali isto tako i prostor ženskog aktivizma. Mislim da muzej žena može ostvariti svoju misiju samo ukoliko ispuni sve ove zadatke.

► **Miloš Vukanović, istoričar, kustos u Istorijskom muzeju Narodnog muzeja Crne Gore:**

Muzeji mogu imati različite funkcije i oni ne smiju biti robovi muzejskih zbirki, to jest mjesta na koja dolazimo da bismo se divili predmetima, ali osnovu svakog muzeja predstavljaju njegove zbirke. Dakle, muzej žena svakako treba da bude forum za diskusiju, za građansku aktivnost i edukaciju, ali on mora imati zbirke i te zbirke moraju ispunjavati određene kriterijume. Ovdje u prvom redu mislim na to da muzej žena mora dokumentovati iskustva žena u okviru određenog društveno-istorijskog konteksta. Drugim riječima, treba izbjeći opasnost da se muzej žena pretvori u mjesto koje služi glorifikaciji ili viktimizaciji žena jer u tom slučaju on ne bi mogao da ostvari svoju misiju. Uvijek moramo da imamo u vidu društveno-istorijske kontekste koji ženama nisu (ili jesu) dozvoljavali da se emancipuju i da te kontekste jasno prikažemo. Samo na taj način muzej žena će moći da ostvari i sve svoje druge funkcije, da inicira diskusiju, da edukuje i pokreće društvenu akciju.

► **Mileva Mijanović, tehničarka – konzervatorka tekstila, članica NVO Žensko preduzetništvo:**

Mislim da bi muzej žena, između ostalog, trebalo da štiti i prezentuje nematerijalnu kulturnu baštinu, stvaralaštvo nepoznatih žena koje su tokom prošlosti svojim vještinama davale pečat vremenu u kojem su živjele i stvarale. To je naročito važno s obzirom da je ova nematerijalna kulturna baština ugrožena i da ove vještine polako nestaju. Oko ovog važnog cilja mogle bi se udružiti žene koje poznaju i,

Sa panel diskusije „Kakav muzej žena nam treba?“

individualno ili u okviru udruženja, praktikuju ove vještine i menadžment budućeg Muzeja. Mogla bi se, na primjer, u okviru muzeja žena formirati jedna radionica komercijalnog tipa u kojoj bi se proizvodili odjevni i drugi predmeti uz primjenu tradicionalnih vještina. Mislim da bismo svi imali korist od osnivanja jedne takve radionice i da bismo istovremeno doprinijeli očuvanju nematerijalne kulturne baštine.

► Maja Raičević, izvršna direktorica NVO Centra za ženska prava:

U našoj kolektivnoj memoriji postoji rupa tamo gdje bi trebalo da bude sjećanje na žene i njihovu prošlost. Mi danas, nažalost, uglavnom ne znamo da su naše pretkinje već rješavale pitanja koja mi danas nastojimo da riješimo i da su u tome, usudujem se da kažem, bile uspješnije od nas. Mislim da je zato najvažniji zadatak muzeja žena da poveže staro i novo, da uspostavi istorijski kontinuitet nastojanja

žena da ostvare emancipaciju i da nam omogući da razumijemo razvoj ženskog pokreta. To je važno jer samo tako možemo razumjeti svoj položaj i prepreke sa kojima se danas suočavamo.

Takođe, očekujem od muzeja da kroz svjedočenja o životu žena u prošlosti približi savremenim ženama feminističke ideje. Kao neko ko radi sa tzv. običnim ženama, znam koliko je važno da se ženama prenesu te ideje, a mislim da bi upravo ovaj muzej, u kojem bi te ideje bile predstavljene kao dio nasljeđa i života naših pretkinja, mogao u tome odigrati presudnu ulogu.

▷ Slavka Jovičević, etnološkinja arhivistkinja, savjetnica u Državnom arhivu Crne Gore:

Na osnovu decenijskog iskustva stečenog u radu sa arhivskom građom u Državnom arhivu, mogu da potvrdim da postoji veliki prostor za naučna istraživanja kada je riječ o istoriji žena, to jest da postoji obimna arhivska građa koja nije istražena, a koja može biti izvor za multidisciplinarno proučavanje geneze rodničkih odnosa, rodničkog identiteta, rodničkih uloga itd. Najveća praktična vrijednost ove građe je u tome što u procesu suočavanja sa prošlašću ona može biti idealno sredstvo za našu pojedinačnu, odnosno kolektivnu katarzu. Da imamo istorijska istraživanja koja su bazirana na ovim izvorima, mi svakako ne bismo danas imali mit o poštovanoj, zaštićenoj i uvažavanoj ženi u patrijarhalnoj Crnoj Gori i sigurno bismo imali bolje polazište za promjenu svijesti i promjenu položaja žene u društvu. To je ta korisna i praktična strana preusmjeravanja istraživačkog interesovanja sa političke na društvenu istoriju i korišćenja izvora koje je dosadašnja nauka zanemarivala. U tom smislu, ja od muzeja žena u prvom redu očekujem da pokrene istraživanja ove građe i da tako ponudi jedno novo naučno polazište za razumijevanje položaja žena u prošlosti i sadašnjosti.

► **Biljana Pejović, načelnica Odjeljenja za poslove rodne ravnopravnosti u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava:**

Muzej žena vidim kao mjesto na kojem su sabrani svi podaci i sva dokumenta koja svjedoče o naporima koji su ulagani u cilju promjene položaja žena u društvu i njihove emancipacije. Muzej žena bi, dakle, morao da ponudi nova znanja o ženama u prošlosti. Ono što smo do sada znali o ženama u prošlosti uglavnom se, nažalost, svodi na patrijarhalne rodne stereotipe. Muzej žena bi morao biti mjesto na kojem se sabiraju svjedočenja o ženama koje su donosile političke odluke i koje su aktivno učestvovala u istorijskim događajima. Za savremene žene koje se i dalje bore za ravnopravan položaj u društvu takva svjedočenja imaju ogroman značaj. Zato mislim da ovaj Muzej u prvom redu mora biti povezan sa potrebama savremenih žena i da mora biti jasno angažovan na ostvarivanju rodne ravnopravnosti.

81 —

► **Lana Bulatović, studentkinja Likovne akademije na Cetinju:**

Od Muzeja žena očekujem da bude mjesto lične, ali i kreativne inspiracije. To znači da to mora biti muzej koji će nam omogućiti da saznamo što više o tome kako su živjele žene u prošlosti i da pri tom dobijemo cijelu priču. Dakle, ne muzej u kome ćemo vidjeti haljinu, već muzej u kojem ćemo moći da saznamo kako je ta haljina pravljen, ko je šio, odakle je stigla tkanina, kako su žene prihvatala nove stvari itd.

Takođe, ne bih voljela da to bude muzej u kojem ću, kad god uđem, vidjeti jednu istu postavku. Bilo bi dobro da se tu stalno nešto novo dešava, da uvijek postoje neki novi projekti.

▷ **Ana Mitrović, studentkinja Likovne akademije na Cetinju:**

Muzej žena bi morao da bude moderan i dostupan mladim ljudima. Ne mislim pri tom samo na savremene načine komunikacije sa publikom, kao što su audio i video produkcija, korištenje društvenih mreža i sl. Mislim da bi muzej žena morao posebno da se posveti uključivanju mladih ljudi u svoje projekte bilo da je riječ o njihovom društvenom ili kreativnom angažovanju.

▷ **Kaća Đuričković, koordinatorka programa UNDP za rodnu ravnopravnost:**

Muzej žena bi prije svega morao biti u funkciji aktuelnog trenutka i potreba žena. To je od prvorazrednog značaja. On bi morao biti prostor za diskusiju o tome gdje smo stigli u odnosu na političke zahtjeve naših pretkinja,

u koju moraju biti uključeni i donosioci političkih odluka. Svoju najveću snagu muzej žena bi trebalo da crpi iz te svoje veze sa sadašnjošću. On bi trebalo da ponudi snažnu i opipljivu argumentaciju o našem napretku i o tome koliko taj napredak jeste ili nije zadovoljavajući. Za mnoge od nas bilo je potresno iskustvo kada smo – prilikom pripreme akademije kojom je obilježena 70. godišnjica ženskog prava glasa u Crnoj Gori – čule proglase koji su uoči Drugog svjetskog rata upućivani ženama. Potresno je bilo to što bismo i danas mogle potpisati taj proglas jer svi zahtjevi koji su tamo postavljeni važe i danas. To je važno da znaju savremene žene, ne samo da bi znale prošlost, već da bi mogle da razumiju borbu koju vode danas. U takvoj angažovanosti ja prije svega vidim misiju Muzeja žena.

► Tatjana Koprivica, istoričarka umjetnosti, naučna saradnica na Istorijskom institutu Univerziteta Crne Gore:

Budući da dolazim sa Univerziteta Crne Gore, želim da kažem šta ja očekujem od muzeja žena kada je riječ o njegovom uticaju na razvoj nauke i, u prvom redu, ženskih studija. Mislim da ova institucija može imati značajnu ulogu u tom smislu. Osim nekoliko monografija o istoriji žena iz socijalističkog perioda, mi nemamo istraživanja kulturnog i istorijskog nasljeđa žena Crne Gore. Takođe, nemamo kadrove koji su specijalizovani za rodno osjetljiva istraživanja u oblasti istorije, antropologije, istorije umjetnosti, etnologije, sociologije itd. Za muzej žena to može predstavljati ozbiljan problem jer bez takvih istraživanja i takvih istraživača i istraživačica ova institucija ne može vršiti svoju misiju. S druge strane, upravo bi osnivanje muzeja moglo podstaći interesovanje za ženske studije i inicirati nova istraživanja. Mislim da bi muzej žena mogao imati uticaj i na institucionalizaciju ženskih studija na Univerzitetu. Takođe, muzej žena bi mogao da se angažuje i na pronalazanju odgovarajućih stipendija za stručnjake za ženske studije i da na različite druge načine doprinosi razvoju na-

uke i jačanju naučnih kadrova. Sve to na neki način logično slijedi iz misije muzeja žena.

► **Božena Jelušić, profesorica književnosti i književna kritičarka:**

Potencijalni uticaj muzeja žena na mlade ljude i obrazovni sistem je ogroman. Ako se osvrnemo na devet ključnih kompetencija koje se očekuju od mladih ljudi u 21. vijeku, vidjećemo da muzej žena može povoljno uticati na svaku od tih kompetencija. Ova institucija bi svakako mogla povoljno da utiče na socijalne i emocionalne vještine mladih ljudi, na njihovu toleranciju, sposobnost empatije, kritičko mišljenje, kreativnost, kao i na sve druge kompetencije.

Postoji veliki broj mogućih oblika saradnje profesora i nastavnika sa muzejem žena. Muzej žena bi, na primjer, u saradnji sa obrazovnim institucijama mogao da pruži akreditovane obuke, vodiče za rad sa mladima, materijale za radionice, planirane edukativne i vaspitne ciljeve i mjerne instrumente za mjerenje napredovanja u fokus grupama da bismo vidjeli šta je stvarno muzej dao obrazovnom sistemu. Dakle, Muzej žena i te kako može biti potreban mladim ljudima i obrazovnom sistemu, ali to će biti moguće jedino ako Muzej bude profilisan kao savremena, interdisciplinarna, kros-kulturalna, samokritična i neortodoksna institucija. To su atributi koje ja vidim kao ključne kada govorimo o značaju osnivanja Muzeja žena za mlade ljude i obrazovanje u Crnoj Gori.

► **Nada Drobnyak, predsjednica Odbora za rodnu ravnopravnost u Skupštini Crne Gore:**

Muzej žena nam je važan kako bismo mogli da razumijemo cijeli proces emancipacije žena, kako ne bismo dolazili u situaciju da ne znamo šta se dešavalo, da se uspravamo, da prava koja žene danas uživaju shvatimo kao samopodrazumijevajuća. Jedino ako budemo znali istoriju borbe za prava žena moći ćemo da znamo gdje smo, da

shvatimo da prava nisu data jednom za svagda, da prepoznamo retrogradne procese i da pokušamo da ih zaustavimo. Ti retrogradni procesi su uvijek mogući. I onda kada svjedočimo određenom napretku, kada uočavamo da se mijenja zakonodavni okvir pa čak i kulturni kontekst, moramo biti na oprezu. Mislim da Muzej žena može pomoći ženama da razumiju ove stvari i da to treba da bude glavni zadatak te institucije.

► **Edin Jašarović, stručnjak za kulturne politike, docent na Fakultetu dramskih umjetnosti na Cetinju:**

Kad govorimo o tome kakav muzej žena nam treba, mi govorimo o tzv. kulturnim bjelinama, odnosno nedostacima kulturne politike u smislu sadržaja. Tu se otvaraju različita pitanja o tome šta bi muzej žena trebalo da bude u programskom i sadržajnom smislu, dakle u smislu popunjavanja kulturne bjeline. Savremene teorije i prakse prepoznaju tzv. programske ustanove i ja mislim da bi to bio najbolji formalni okvir za muzeja žena sa aspekta kulturne politike. Kao programska ustanova sa fleksibilnim karakterom, muzej žena bi najbolje sporovodio svoju misiju, koja bi zapravo bila specijalizovana, jer bi ta misija bila javna i usmjerena na politike rodne ravnopravnosti. Dakle, sa aspekta menadžmenta u kulturi i kulturne politike moglo bi se zaključiti da bi muzej žena trebalo da bude specijalizovana programska institucija koje je održiva, široko dostupna, aktivistička i interaktivna.

► **Marko Vujanović, stručnjak za turizam, koordinator u Turističkoj organizaciji Cetinje:**

Muzej žena u okviru turističke ponude grada Cetinja svakako ima svoje mjesto. Mislim da sve što je vezano za istoriju žena može i te kako biti zanimljivo turistima. Naravno, nije dovoljno samo otvoriti muzej, već treba ispuniti još mnogo uslova da bi se ova institucija na zaista kvalitetan način uključila u turističku ponudu Prijestonice. Treba, iz-

među ostalog, ozbiljno raditi na marketingu samog muzeja, a za to je potrebno puno napora i treba angažovati što veći broj stručnih ljudi kako bi svako na svoj način dao doprinos i učinio da novi turistički proizvod bude vidljiv, prepoznatljiv i dopadljiv.

▷ **Vjera Bojanić, pjesnikinja:**

Šta očekujem od Muzeja žena? Pokušaću da na ovo pitanje odgovorim jednom anegdotom. Prije dvadeset pet godina tadašnji VD predsjednik Udruženja književnika Crne Gore u jednom inetervjuu datom za jedan srpski časopis rekao je da u Crnoj Gori nema žena pjesnikinja. Istoga dana kada je taj intervju objavljen u domu JNA održavala se promocija antologije ženskog pjesništva u Crnoj Gori koju su priredili Ratko Deletić i Milica Kralj. Od tada je, kao što sam rekla, prošlo dvadeset pet godina, ali mene još boli ta izjava. Mislim da to jasno govori o tome šta mislim o tome da li nam treba Muzej žena i zašto nam treba.

▷ **Slavka Daković, pjesnikinja:**

Svi smo mi saglasni da bi Muzej žena mogao da bude jedna velika inspiracija. Inspiracija za istraživače, za mlade ljude i obrazovne institucije, za žene koje se bore za svoja prava, za žene koje čuvaju tradicionalne vještine. Saglasili smo se i da bi Muzej morao da proizvodi društvene vrijednosti, da podstiče istraživanja, da bi morao da bude moderan, živ i povezan sa savremenim životom. Takođe smo se složili da muzej žena ne smije da bude mjesto koje konzervira sjećanja, da to mora biti institucija koja proizvodi nove ideje, koja je interaktivna, koja povoljno utiče na lokalnu zajednicu. Dakle, kada razmišljamo o muzeju žena svi smo na istom fonu bez obzira na različite profesije, generacijske razlike itd. i mislim da to jasno govori da nam je muzej žena potreban i o tome zašto nam je potreban.

O autorkama

Meral Akkent; sociološkinja, stručnjakinja za žensku istoriju, rodne studije, ženske muzeje. Koordinatorica projekata za politike ženskog obrazovanja u Njemačkoj (1975 – 1992), Kazahstanu (1992 - 2000) i Ukrajini (2003 – 2010). Kustoskinja u Muzeju žena Istanbula (2012). Inicijatorica i suosnivačica Muzeja ženske kulture regionalno-međunarodne (Museum Frauenkultur Regional-International) u Firtu/Bavarska, Njemačka (2001). Suosnivačica sledećih organizacija: Žene u jednom svijetu – centar za interkulturalna istraživanja svakodnevnog života žena i međunarodnu razmjenu (*Frauen in der Einen Welt – Zenrum fur interkulturelle Frauenalltagsforschung und internationalen Austausch e.V.*), Nuremberg (1989); Almaty ženski informativni centar AWIC (1993), NAJADA; Ženska mreža Almaty (1998); Ženska kulturna fondacija Istanbul (2011).

Tekst objavljen u ovom zborniku prethodno je objavljen u *Women's Museums: Centre of Social Memory and Place of Inclusion*; Women's Museum of Istanbul; 2017.

Nataša Nelević, Feministička aktivistkinja i teoretičarka, dramska spisateljica i pozorišna kritičarka. Izvršna je direktorica NVO NOVA Centra za feminističku kulturu od 2007. godine, urednica elektronskog muzeja žena www.muzej-zena.me i jedna od utemeljivačica Inicijative za osnivanje Muzeja žena Crne Gore. Autorka je umjetničkih projekata: „ASKA/ Mreža žena u izvedbenim umjetnostima Zapadnog Balkana“, 2012; Penelopolis/Žensko mapiranje mediteranskih gradova, 2013; „Kultura je ženskog roda – Stub od soli“, 2011. Urednica je publikacija: „Medijska konstrukcija

roda – Crnogorsko iskustvo iz tranzicije“, 2009; „Medijska pismenost i rodna ravnopravnost“, 2008; „Žene u Crnoj Gori od 1990 – 1915: Istorijska čitanka“, 2011. Objavljuje i dramske tekstove i pozorišne kritike.

Wera Grahn; docent/direktorica Istraživačkog odsjeka za obuku rodnih studija Univerziteta Linköping, Švedska. Oblasti njenog istraživanja su: studije roda, studije nasljeđa, muzejske studije, socijalna inkluzija i mehanizmi isključivanja. Predmet njenog empirijskog interesovanja je oblast kulturnog nasljeđa, u rasponu od muzeja do spomenika, istorijskih lokaliteta, mjesta i predjela. Glavna pitanja u njenim istraživanjima su fokusirana na to kako danas koristimo istoriju, kako je stvorena, šta ona radi ljudima i društvima, koji interesi su pokretačka snaga u ovim procesima, čija se istorija promoviše i cijeni a čija ne, i kako možemo naći nove inkluzivne i raznolike načine da kulturno nasljeđe iskoristimo kako bi ispričali alternativne istorije. Njen trenutni istraživački interes je prvenstveno okrenut osnovnim premisama koje reguliše oblast kulturnog nasljeđa.

Tekst objavljen u ovom zborniku prethodno je objavljen u publikaciji *Žene i nasljeđe - Ka osnivanju Muzeja žena Crne Gore*; NVO NOVA Centar za feminističku kulturu; 2015.

Merete Ipsen; Suosnivačica Muzeja žena u Danskoj i od 1984. stalno zaposlena u muzeju koji napreduje. Prije toga stekla je obrazovanje kao psihološkinja i zaposlena kao naučnica na Univerzitetu u Arhausu. Tokom godina obavljala je brojne dužnosti od kojih su najvažnije predsjednica Danskog savjeta muzeja (1998 – 2002), predsjednica Danskog komiteta ICOM-a (2003 – 2009). Uključena je u nekoliko evropskih i međunarodnih projekata o ženskoj istoriji, rodu, majčinstvu, međukulturalnim odnosima itd. Autorka je više članaka i knjiga na danskom. Članica: Izvršnog odbora ICOM-a (2010 – 2016); Etičkog komiteta

ICOM-a (2011 – 2016); Nacionalne komisije za UNESCO u Danskoj (od 2010).

Tekst objavljen u ovom zborniku prethodno je objavljen u *Women's Museums: Centre of Social Memory and Place of Inclusion*; Women's Museum of Istanbul; 2017.

Dr Irene Vaquinhas; Redovna profesorica na Fakultetu književnosti Univerziteta u Koimbri, direktorka II ciklusa „Istorija i ekspertiza u muzeologiji“ i članica Naučnog savjeta Fakulteta književnosti Univerziteta u Koimbri. Njeni naučni interesi i teme istraživanja se fokusiraju na ekonomsku i socijalnu istoriju 19. i 20. vijeka, naročito na seosku istoriju, istoriju nasilja, žensku istoriju i istoriju privatnog života. Objavila je nekoliko radova u ovim oblastima, uključujući: „Nasilje i pravda ruralnog društva“ (1996), „Žene i muškarci u portugalskom društvu 19. vijeka“ (2000), „Pisanje ženske istorije u Južnoj Evropi 19 - 20. vijeka“ (2003); „Žene pred očima istorije“ (19-20 vijek), 2005. itd.

Ana Stolić; istoričarka, viša naučna saradnica Istorijskog instituta u Beogradu. Od 2007. do 2012. bila je Direktorka Istorijskog muzeja Srbije. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Beogradu, Odjeljenje za istoriju. Oblast istraživanja su društvena i ženska/ rodna istorija u Srbiji i Jugoslaviji u 19. i 20. vijeku. Autorka je djela: *Sestre Srpkinje, Pojava pokreta za emancipaciju žena i rani feminizam u Kraljevini Srbiji* (2015); *Kraljica Draga Obrenović* (2010). Priedila je knjigu *Uloga žene: feministička gledišta Jaše Tomića; Uspomene Savke Subotić*. Urednica je mnogih publikacija.

Tekst objavljen u ovom zborniku prethodno je objavljen u „*Žene u Crnoj Gori od 1790 do 1915 - istorijska čitanka*“; NVO NOVA Centar za feminističku kulturu; 2011.

Hande Birkalan Gedik; Doktorirala je u SAD-u na folkloru, antropologiji i rodu. Njene knjige i brojni članci su se pojavili na turskom, engleskom i njemačkom. Predavala je na Yeditepe univerzitetu, katedra za antropologiju, o rodu,

nacionalizmu, narativu i položaju, feminističkim teorijama i metodama, istraživačkim metodama, folkloru i kulturi. Njene istraživačke projekte su podržali DFG, TUBITAK i DAAD. Po pozivu je predavala je na mnogim univerzitetima u Evropi, SAD-u, Centralnoj Aziji. Nedavno je bila gostujuć profesor na Aigner-Rollet na Graz univerzitetu, gdje je održala seminare o ženama, islamu i migaciji. Trenutno radi na dva rukopisa o antropologiji i feminizmu i završava svoje istraživanje TUBITAK projekta o očevima i očinstvu u Njemačkoj. Bila je predsjednik Udruženja antropologa u Turskoj (2010 – 2014), članica Nacionalne komisije za UNESCO. Članica je Arhiva turske istorijske fondacije Pertev Naili Boratav, i uredništava mnogih međunarodnih časopisa.

Tekst objavljen u ovom zborniku prethodno je objavljen u *Women's Museums: Centre of Social Memory and Place of Inclusion*; Women's Museum of Istanbul; 2017.

Sadržaj

UVOD	5
Meral Akkent: Kratka istorija ženskih muzeja	7
Nataša Nelević: „Drugarice“ – ženska istorija ranog socijalizma	19
Werra Grahn: Šta nasljeđe i muzeji imaju sa rodom?	25
Merete Ipsen: Smjernice za ženske i rodne muzeje	31
Irene Vaquinhas: Ženski muzeji danas: njihovo stvaranje, ciljevi i doprinos istoriji	37
Ana Stolić: Ženska i rodna istorija	53
Hande Brkalan Gedik: Intersekcijski pristup i razlike	67
Panel diskusija: Kakav muzej žena nam treba?	77
O autorkama	87

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN978-9940-9151-6-2

COBISS.CG-ID34796816